

ՀՅ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ 1918–1920 ԹԹ. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՎԱՎԵՐԱԳՐԵՐԸ

Մաս չորրորդ: ՀՅԴ 9–րդ Ընդհանուր ժողովում ընտրված
Գերագույն Դատական Ատյանի նիստերի
արձանագրությունները

Հայաստանի առաջին հանրապետության շրջանում ՀՅ Դաշնակցություն կուսակցության գործունեությունը լուսաբանող պատմական վավերագրերի շարքում առանձնանում են 9–րդ Ընդհանուր ժողովում ընտրված Դատական Նախաքննիչ Հանձնաժողովի իրավահաջորդ ՀՅԴ Գերագույն Դատական Ատյանի նիստերի արձանագրությունները:

Ատյանը սկսել է գործել 1919 թ. նոյեմբերից՝ 9–րդ Ընդհանուր ժողովի ավարտից հետո: ՀՅԴ Գերագույն Դատական Ատյանը, ի տարբերություն ժամանակավոր բնույթ ունեցած Դատական Նախաքննիչ Հանձնաժողովի, գործում էր մշտական հանգամանքով՝ իր վարույթ ընդունելով նաև վերջինիս կողմից կիսատ–անվճիռ թողնված գործերը:

Նախորդ հրապարակման մեջ արդեն նշել ենք, որ ՀՅԴ 9–րդ Ընդհանուր ժողովի օրակարգում դատական որևէ մարմնի վերաբերյալ առանձին կետ չի եղել¹, սակայն հաջորդ՝ 10–րդ Ընդհանուր ժողովի օրակարգում, որը սկզբում նախատեսվում էր գումարել 1920 թ. սեպտեմբերի 20–ին, «Ջեկուցում և հաշվետվություն» բաժնի 5–րդ կետում նշված էր. «Գերագույն Դատական Ատեան»²: Այսինքն՝ այս Ատյանն արդեն այն աստիճան բեղուն գործունեություն էր ծավալել, որ նպատակահարմար գտնվեց Ընդհանուր ժողովում նրա հաշվետվության լումը:

Համաձայն ՀՅԴ 9–րդ Ընդհանուր ժողովի ընդունած «Կազմակերպական կանոններ»-ի³, Գերագույն Դատական Ատյանը մնայուն մարմին էր՝ բաղկացած 3–ական անդամից և փոխանդամից: Այն իրավասու էր քննել ՀՅԴ բոլոր անդամների, մարմինների (ներառյալ՝ Բյուրոն), ՀՀ Խորհրդարանի դաշնակցական խմբակցության և կառավարության անդամների դրամական, քրեական և հակակարգապահական գործերը և ուներ համապատասխան վճիռների կայացման, ընդհուպ կուսակցությունից արտաքսման լիազորություններ: Ըստ այդմ՝ նրա վճիռները փոխանցվում էին Բյու-

* Ընդունվել է տպագրության 22.08.2013:

1 Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 1, գ. 136, թ. 1–հակ.:

2 ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 1, գ. 177:

3 Տե՛ս ՀՅԴ Կազմակերպական կանոններ: Հաստատուած Թ. Ընդհանուր ժողովին կողմէ, Եր., 1919:

րոյին՝ ի գիտություն և գործադրություն: Ուշագրավ է, որ Ատյանի անդամների անաչառությունն ապահովվելու նպատակով նրանք խորհրդարանական խմբակցությունից զատ չէին կարող անդամակցել կուսակցական որևէ այլ մարմնի: Այս հանգամանքը Ատյանին հավելյալ հեղինակություն էր հաղորդում:

1919 թ. նոյեմբերի 4-ին գումարված առաջին նիստում Գերագույն Դատական Ատյանի անդամներ ընտրվեցին **Հովսեփ Տեր-Դավթյանը, Լևոն Թադևոսյանը և Սմբատ Խաչատրյանը**, իսկ փոխանդամներ՝ **Համբարձում Տերտերյանը, Կորյուն Դազազյանը և Մերուժան Օզանյանը**: Հատուկ առաքելությամբ Սմբատ Խաչատրյանի Թիֆլիս մեկնելու պատճառով նրան փոխարինեց Հ. Տերտերյանը (նա մինչ այդ անդամակցել էր նախորդ դատական մարմնին): Ատյանի նախագահ ընտրվեց Հ. Տեր-Դավթյանը, քարտուղար՝ Մ. Օզանյանը, իսկ Կորյուն Դազազյանը՝ նիստերին ընդհանրապես չմասնակցեց: Ատյանի փոքրաքանակ կազմի մեծ մասը զբաղվածության կամ գործուղումների պատճառով նիստերից պարբերաբար բացակայել է, ուստի մշտական մասնակիցները Լ. Թադևոսյանն ու Մ. Օզանյանն էին:

Հ. Տեր-Դավթյան

Լ. Թադևոսյան

Մ. Օզանյան

Հ. Տերտերյան

Ատյանը զբաղվել է դատական գործերին առնչվող տարբեր անձանց հարցաքննությամբ, համապատասխան բացատրություններ ստանալու պահանջով դիմել ՀՅԴ կուսակցական և ՀՀ կառավարական բարձրագույն մարմիններին:

ՀՅԴ Գերագույն Դատական Ատյանի 1919-1920 թթ. գործունեության վերջնական գնահատականը թողնելով նրա արձանագրությունների տպագրման ավարտին՝ փաստենք, որ այս վավերագրերի հրատարակումն անտարակույս կարևոր է Առաջին Հանրապետության շրջանում ՀՅԴ պատմության համապարփակ և անաչառ հետազոտության տեսանկյունից:

Առաջին անգամ հրատարակվող ՀՅԴ Գերագույն Դատական Ատյանի նիստերի արձանագրությունները պահվում են Հայաստանի ազգային արխիվի Հայ Ցեղափոխական Դաշնակցություն կուսակցության ֆոնդում (Ֆ. 1457): Անհրաժեշտության դեպքում կատարվել են ուղղագրական և կետադրական շտկումներ: Խմբագրական հավելումները տրվել են ուղղաձիգ [ ] փակագծերում, գրական արևելահայերենով:

Ավագ Ա. Հարությունյան
Պատմ. գիտ. թեկնածու

ՎԳԽԵՆՆԵՐԻ
Ե (ԺԵ) քառի, թիվ 3 (43) հուլիս-սեպտեմբեր, 2013
ՎԲՄ համահայկական հանդես

**DOCUMENTATION OF AR FEDERATION'S HISTORY IN
1918-1920**

**Part IV. Protocols of the sessions of Court of Law elected in AR
Federation's 9th General meeting**

Avag A. Harutyunyan

- 1 - 2

Հայաստանի Արմատներ

Հ. Յ. Գալստյանի Մեծ Բ. Պատի.

Հայաստանի Արմատները Հայաստանի
Հանրապետության

Պ. Երևան

Երևանի ԳՊԿ
Բնակարանային Կոմիտեի
Հասցե Բնակարանային
Հանձնաժողովի, անհատական
Վարչական Կենտրոնի
Հասցե

1. Հրավեր ընդունելու
2. Հայաստանի Արմատներ 1916-1920
ամսական հանձնաժողովի կազմի մասին

1. Հայաստանի Արմատներ 1916-1920

Հայաստանի Արմատներ
Հայաստանի Արմատներ
Հայաստանի Արմատներ
Հայաստանի Արմատներ

Հայաստանի Արմատներ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Թ. ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻ ԿՈՂՄԷ ԸՆՏՐՈՒԱԾ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱՏԵԱՆԻ ԵՒՍՏԵՐՈՒՆ

Երևան
1919 հոկտ. [եմբերի] 14

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Թ. ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻ ԿՈՂՄԷ ԸՆՏՐՈՒԱԾ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱՏԵԱՆԻ ԵՒՍՏԵՐՈՒՆ

Ա. նիստ

Ներկայ էին՝ բժիշկ Յովսէփի [Տեր-]Դաւթեան⁵, Լևոն Թաղէտեան⁶, Համբարձ. [ուս] Տէրտէրեան⁷, Մերուժան Օզանեան⁸:

Օրակարգ⁹

1. Դիւանի ընտրութիւն,
2. Արարատ Տէր-Գրիգորեանի 19.160 թուալիի համար ըրած գրաւոր դիմումը:

Լուծում

1. Առաջին ժողովը տեղի ունեցաւ 1919 նոյեմբ. [երի] 4-ին:

Ընդհ. [անտր] ժողովի կողմէ Դատական Ատեանի անդամներ ընտրուած էին բժիշկ Յովսէփի Դաւթեան, Լևոն Թաղէտեան և Սմբատ Խաչատրեան¹⁰, իսկ անձնափոխան-դամներ՝ Համբարձում Տէրտէրեան, Կորին¹¹ և Մերուժան Օզանեան:

Յատուկ առաքելութեամբ ընկեր Սմբատ Խաչատրեան Թիֆլիս գտնուելով, զայն փոխարինելու համար ժողովի հրաւիրուեցաւ ընկեր Տէրտէրեան:

Դիւանի ընտրութիւն կատարուեցաւ այսպէս. Նախագահ՝ բժիշկ Տէր-Դաւթեան, քարտուղար՝ Մերուժան Օզանեան:

2. Օրակարգի երկրորդ հարցն էր [ՀՅԴ] Շիրակի Կետրոնական կօմիտէի անդամ Արարատ Տէր-Գրիգորեանի Դատական Ատեանիս ըրած գրաւոր մէկ դիմումը, որով ան կը խնդրեր քննել և կարգադրել հանգուցեալ ընկեր Քոթանձեանի կողմէ, իր միջոցաւ, բանտը Մերգօին փոխադրուած 19.160 թուալիի խնդիրը:

Ներկայացուած հարցը հետևեալն է:

Երևանի քաղաքային վարչութեան անդամ ընկ. Ա. Շարաֆեան կ'առաջարկէ հան-

4 Այս ամսաթիվը Գերագույն Դատական Ասյանի նիստերի արձանագրությունների գրանցամատյանի բացման ժամկետն է:

5 **Տեր-Դավթյան Հովսէփ** (1870-1946) - ՀՅԴ անվանի գործիչ, Ռուստուփի մերձավոր ընկերը: Ծնվել է Թիֆլիսում: Մասնագիտությամբ ակնաբույժ: Ընտրվել է ՀՅԴ Հայաստանի Բյուրոյի անդամ, ՀՀ Խորհրդարանի անդամ:

6 **Լևոն Թաղևույան (Պապաշա)** (1865-1936) - ծնվել է Ագուլիսում, Քրիստափոր Միքայելյանի քրոջ ավագ որդին էր: 1909-1912 թթ. ձերբակալված էր Նովոչերկասկի բանտում: Ազատվելուց հետո մինչև 1918 թ. պատասխանատու կուսակցական աշխատանք է կատարել Բաքվում: 1919 թ. ընտրվել է Հայաստանի խորհրդարանի անդամ: Խորհրդայնացումից հետո ապրել է Փարիզում:

7 **Տերտերյան Համբարձում Մանվելի** (1884, Նոր Նախիջևան-1955, Թեհրան) - եղել է Հայաստանի խորհրդարանի անդամ: 1920 թ. Մոսկվայում և Երևանում մասնակցել է հայ-ռուսական բանակցություններին: 1920 թ. նոյեմբերի 24-ից դեկտեմբերի 2-ը եղել է ՀՀ Ֆինանսների նախարար, հանրային խնամատարության և վերաշինության նախարարի պաշտոնակատար, Հայրենիքի Փրկության կոմիտեի անդամ:

8 **Մերուժան Օզանյան** (1891-1969) - մանկավարժ, ուսուցիչ, խմբագիր, ՀՅԴ գործիչ: Ծնվել է Շապին Գարահիսարում: ՀՅԴ 9-րդ Ընդհանուր ժողովի պատգամավոր:

9 Այսուհետ՝ բոլոր ընդգծումները ընագրիին են:

10 ՀՀ առաջին Խորհրդարանում ՀՅԴ խմբակցության նախագահ, երկրորդի պատգամավոր:

11 **Վազազյան Կորյուն Ալեքսանդրի** (1892, Գյումրի-1937, Ախալցխա) - խմբագիր, իրավաբան, ՀՅԴ Վրաստանի Կենտրոնական կոմիտեի ներկայացուցիչ: Խորհրդայնացումից հետո աքսորվել է Միբիբի Տոսնկի մարզի Ալեքսանդրովսկի շրջան, 1935 թ. կրկին ձերբակալվել է և դատապարտվել 3 տարվա ազատազրկման:

Ե (ԺԵ) քարի, թիվ 3 (43) հուլիս-սեպտեմբեր, 2013
ՎԷՄ համահայկական հանդես

գուցեալ Քոթանձեանին, որը Կարսի գաղթականական գործերի կառավարիչն էր, քաղաքային նորարաց օժանդ գործարանի համար ճարպ գնել և ուղարկել իրեն: Խօսակցութեան ժամանակ ներկայ կը լինի նաև Թիֆլիսէն եկած բանուր Սէրգօս, որը նոյնպէս ցանկութիւն կը յայտնէ մասնակցութիւն ունենալ ճարպի գնման գործի մէջ:

Քոթանձեան կասկածելով, թէ մի գուցէ յաջողուի իրեն ճարպ գնել, նոյնինքն Շարաֆեանէն ունէ գումար չստանար այդ նպատակի համար: Բայց, երբ Ալէքսանդրապօլ կը վերադառնայ, խնամատարութեան միւստրէն¹² իրեն յանձնուած գումարէն, փոխարինաբար, մինչև Շարաֆեանէն դրամ ստանալը, այդ նպատակին համար մաս մը դրամ կը յանձնէ իր օգնական Արարատ Տէր-Գրիգորեանին, և կը հեռագրէ Շարաֆեանին դրամ ուղարկել ճարպի գնման համար: Շարաֆեան կը պատասխանէ հեռագրով մը, Քոթանձեանի և Չօլագեան Հիպերիկի անունով, թէ 100.000 ռ. [ուրի] կ'ուղարկեմ, գնեցեք և նմուշը ուղարկեցեք: Շարաֆեանէն, սակայն, դրամ չստացուիր, մինչդէռ 19.160 ռուպլիի ճարպի գնում տեղի կ'ունենայ արդէն խնամատարութեան միւստրէն Քոթանձեանին յանձնուած գումարէն, Ա. Տէր-Գրիգորեանի միջոցաւ:

Այնուհետև, Արարատ Տէր-Գրիգորեան կուսակցական գործով կը մեկնի գաւառներ: Գնուած ճարպը կը մնայ դերձակ Գրիշի մօտ, որը Սէրգօսի հօրեղբայրն էր և անոր յանձնարարութեամբ մասնակցած էր ճարպի գնման գործին: Տէր-Գրիգորեանը երբ իր գործերը լրացնելով կը վերադառնայ իր տեղը, արդէն մեռած կը լինի Քոթանձեան, դերձակ Գրիշը ևս, որ մեկնած էր Երևան, կը վերադառնար այդ օրերուն և կը յայտնէ Տէր-Գրիգորեանին թէ ճարպը ծախուած է կողմնակի անձնատրութեան մը, Շարաֆեան չի ուզած զայն գնել թանգ եղած ըլլալու համար, և թէ դրամը կը գտնուի բանուր Սէրգօսի մօտ: Օրեր վերջ, երբ Սէրգօս կը վերադառնայ, Արարատ Տէր-Գրիգորեան կը պահանջէ անկէ ծախուած ճարպի դրամը: Սէրգօս, սակայն, «դրամը կուտամ» ըսելով կը մեկնի Թիֆլիս, առանց սակայն մինչև այժմ այդ գումարէն ունէ վճարում ընելու:

Արարատ Տէր-Գրիգորեան իր այդ գրաւոր դիմումով կը խնդրեր գանձել այդ 19.160 ռուպլին, որովհետև, Քոթանձեան մեռած ըլլալով, իբրև անոր օգնականը, այդ գումարէն անմիջական պատասխանատուութիւնը կուսակցութեան առջ կը համարուեր ինք:

Խնդրի քննութիւնը դիւրացնելու համար, Տէր-Գրիգորեան կ'առաջարկէր լսել վկայութիւնը Ալէքսանդրապօլի ընկերներուն:

Հարցաքննութիւն¹³

Հարցաքննութեան համար նախ կանչուեցաւ Շարաֆեանը, որ հետևեալը յայտնեց.

«Բացած էի սալոնի¹⁴ գործարան: Ցարութիւն Քոթանձեան ցանկութիւն յայտնեց ինձ համար ճարպ գնել և դրկել, ես յայտնեցի իրեն, որ նախապէս [եթէ] պէտք է գներ՝ ինձ ինացնես, եթէ հաւանեմ՝ կը գնես:

Առաջին անգամ Ալէքսանդրապօլէ Երևան ճարպ բերողը կը լինի բանուր Սէրգօս: Փութը¹⁵ մօտ 160 ռ. հաշուելով՝ գնեցինք:

Քոթանձեան երկրորդ անգամ կը հեռագրէ, թէ ճարպ ունեմ: Գրեցի իրեն, որ ճարպը եթէ լաւ է՝ բերի:

Օրեր վերջ, Սէրգօս կուգայ ու կը յայտնէ, որ ճարպը ծախուած է և փութը կ'արժէ 1600 ռ.: Ինքն չհամաձայնելով՝ ես մերժեցի գնել զայն:

Քոթանձեան կը մեռնի, իսկ Սէրգօս ճարպը կը ծախես ուրիշի մը: Քանի մը օրեր վերջ, ես ստացայ հեռագիր մը Քոթանձեանի կնոջմէ, թէ ճարպին դրամները պահեցեք ձեր մօտ, մինչդէռ ես վերջին անգամ չէի գնած ճարպ Քոթանձեանէն»:

Շարաֆեան ի վերջոյ իրեն եղած հարցերուն պատասխանելով յայտնեց, որ բանուր Սէրգօս չուրանար այդ դրամը՝ իր թով չէ:

Արարատ Տէր-Գրիգորեանի հարցաքննութիւնը

12 Ենթադրվող ժամանակահատվածում ՀՀ հանրային խնամատարության ու աշխատանքի նախարարներ են եղել Ալեքսանդր Խատիսյանը (1918 թ. դեկտեմբերի կես-1919 թ. փետրվարի 7), Սահակ Թորոսյանը (1919 թ. փետրվարի 7-հունիսի 24), Հովհաննես Տեր-Միքայելյանը (1919 թ. հունիսի 24-օգոստոսի 15), Ավետիք Սահակյանը (1919 թ. օգոստոս-հոկտեմբեր), Արտաշես Բաբայանը (1919 թ. հոկտեմբեր 31-1920 թ. մայիս 5):

13 Այսուհետ բոլոր ընդգծումները բնագրինն են:

14 Օձառ – ռուսերեն:

15 Մեկ փութը հավասար է 16 կիլոգրամի:

Իր նամակի ընթերցումը կատարուելէն յետոյ, ընկերը կրկին կը հարցաքննուի, որ կը յայտնէ, թէ Գրիշան բանուր Սէրգօի եղբայրն էր, որ պէտք է ստանար շահաբաժին մը՝ ձարայի առուծախէն, և թէ 19.160 ր. մաս կը կազմեր 1.000.000 բուպլիին, որ ստացած էր Քոթանձեանէն, խնամատարութեան մինիստրից բաց թողնուած գումարէն:

Չօլագեան Հիպերիկ (Անդամ Ալէքսանդրապօլի Կլենտրոնական). կօմիտէին) Խօսեցաւ իբր վկայ:

«Քոթանձեան երբ խնամատարութեան ներկայացուցիչ կը նշանակուի, Շարաֆեան անոր կը յանձնարարէ ձարայ գնել: Ձարայը կը դրկուի Երևան, կը ծախուի Շարաֆեանին: Երկրորդ անգամ արդէն իւր գնելու յանձնարարութիւն կ'ըլլայ Քոթանձեանից, իւրը կուգայ հալուած վիճակի մէջ: Սէրգօս գայն կը ծախէ ուրիշի մը և դրամը կը պահէ իր մօտ:

Իւրի գնումները կատարողը գլխաւորաբար Գրիշան մը եղած է»:

Արարատ Տէր-Գրիգորեան

Կրկին անգամ կը քննուի Արարատ Տէր-Գրիգորեանը, կը յայտնէ որ 19.160 ր. ձարայը ինքը գնած և գայն յանձնած է Գրիշին: Այս մասին ստացագիր մը կայ Ալէքսանդրապօլի Կլենտրոնական]. կօմիտէի քարտուղարին մօտ, ուր գրուած է, թէ գնուած ձարայը քանի փութ էր և քանիի գնուած էր:

Գրիշան յայտարարէր է անգամ մը, թէ ձարայը 11.500 ր.-ի ծախուած է:

Այս հարցաքննութիւնէն վերջ Արարատ Տէր-Գրիգորեան գնաց և պարլամենտի աւագ քարտուղար ընկ. Յակոբ Տէր-Յակոբեան¹⁶ բերաւ Դատական Ատեանի մօտ:

Ընկ Յակոբ Տէր-Յակոբեան ևս յայտարարեց, թէ Սէրգօս չուրանար, որ ծախուած ձարային դրամը իր մօտ է:

Վկաներու և շահագրգռուածներու հարցաքննութիւնէն յետոյ, Դատական մարմինը պարտաւորեցրեց ընկ. Հիպերիկ Չօլագեանը, որ մանրամասն կերպով հարցաքննէ դերձակ Գրիշան, թէ քանի փութ ծախած իւր ստացած է առկէ, քանի բուպլիի ծախուած է այդ իւրը, դրամը այժմ որո՞ւ համար, որո՞նց մօտ կը գտնուի: Ցանձնարարուեց նաև այս հարցի առթիւ խօսել այնտեղի ընկերներու հետ, և, Արարատ Տէր-Գրիգորեանի Կլենտրոնական]. կօմիտէի տուած ստացագիրը և այլ դոքիւմանտները¹⁷ մեզ դրկել:

Թիֆլիս մեկնող Դատական Ատեանի նախագահ բժիշկ Տէր-Դաւթեանին ևս յանձնարարուեցաւ տեսնել բանուր Սէրգօս և այդ ինչորի մասին քննութիւն կատարելով՝ արդիւնքը մեզ հաղորդել:

Նախագահ՝ բժ. [Տէր-]Դաւթեան
Դատական Ատեանի անդամներ՝ Լ. Թադէոսեան, Հ. Տէրտէրեան
Քարտուղար՝ Մերուժան Օզանեան
[ստորագրություններ]

Բ. և Գ. Ժողովներ [նիստեր]

Համաձայն մեր որոշման, ժողովներ տեղի պիտի ունենային նոյ. [եմբերի] 13-ին և 16-ին: Այդ օրերուն, սակայն, անակնկալ կերպով պարլամենտի և ֆրակցիայի նիստեր տեղի ունեցած ըլլալուն, մեր ժողովները հետաձգուեցան ուրիշ օրերու:

Քարտուղար
[Մերուժան Օզանեան]
[առանց ստորագրության]

16 Տէր-Հակոբյան Հակոբ Գաբրիելի (1880, Գողթան-19.06.1953, Թեհրան) – բանասէր, հուշերի հեղինակ: Անովել հայտնի է Իրազեկ գրական կեղծանունով:
17 Փաստաթղթեր:

ՎԿԼԵՆԴՐՈՆԻԿ
Ե (ԺԵ) ԳԱՐԻԻ, ԹԻՎ 3 (43) ԽՈՒԽԱ-ՄԵԿԱՐԵՐԵՐ, 2013
ՎԻՄ ԽԱՄԱԽԱՅԿԱԿՅԱՆ ԽԱՆՈՒԿ

15 նոյ. [եմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թադևոսեան, Համբարձում Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան: Օրակարգ

1. Նախորդ նիստի արձանագրութեան ընթերցում և վաւերացում,
2. Արարատ Տէր-Գրիգորեանի հարցի առթիւ դիմում Ալէքսանդրապօլի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէին,
3. Արտասահմանեան մեր կուսակցական թերթերուն պաշտօնական յայտարարութիւն դրկելու պէտքը,
4. Աշխատանքի բաժանում և ժողովներու կանոնաւորման մասին որոշումներ:

Լուծում

1. Կարդացուեցաւ նախորդ նիստի արձանագրութիւնը և վաւերացուեցաւ:

2. Նկատի ունենալով, որ ընկեր Հիպերիկ Չօլագեան, որ պարտականութիւն ուներ Ալէքսանդրապօլ մեկնելուն պէս տեղեկութիւններ ստանալ Արարատ Տէր-Գրիգորեանէ հարցի առթիւ այնտեղի ընկերներէն, և վերջինիս Ալէքսանդրապօլի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէի քարտուղարին քով թողած ստացագիրը և այլ փաստաթղթեր մեզ ուղարկել իսկոյն, մեկներ է արդէն Իտալիա, որոշուեցաւ անմիջապէս գրել Ալէքսանդրապօլի Կ. [ենտրոնական]. կ. [ոմիտէ]-ին, որ [Տէր-]Գրիգորեանի հարցի վերաբերեալ իր քով գտնուած բոլոր թղթերը – ստացական և այլն, դրկէ իսկոյն մեզ, ինչպէս նաև՝ քննէ դերձակ Գրիշան և արդիւնքը մեզ դրկէ:

3. Որոշուեցաւ արտասահմանեան մեր կուսակցական թերթերուն ևս (Ամերիկա, Եգիպտոս, Պալքաններ, Փարիզ, Պարսկաստան, Պօլիս, Կիլիկիա) դրկել Դատական Ատեանի կողմէ պաշտօնական յայտարարութիւններ հրատարակութեան համար, որ-պէսզի եթէ կան արտ. [ասահմանյան] հետաւոր շրջաններուն մէջ ալ Դաշնակցական ընկերներու և մարմիններու նկատմամբ մեղադրանքներ և ամբաստանութիւններ ունեցողներ, կնքած իրենց ստորագրութիւններով զանոնք մեզ փութացնէին «Յառաջ»-ի¹⁸ միջոցաւ:

Ահաւասիկ պատճէնը այդ յայտարարութեան.

«Ը. Յ. Դաշնակցութեան Թ. Ընդհ. [անուր] ժողովը, գումարուած Երևանի մէջ, ընտրեց իր միջէն Դատական Ատեանը մը, որ պաշտօն ունի քննելու դաշնակցական ընկերներու, գործիչներու և մարմիններու ուղղուած ամէն կարգի ամբաստանութիւններ: Այսու կը յայտարարենք հայ հասարակութեան, ովքեր ունեն մեզ մեղադրանքներ դաշնակցական ընկերներու, գործիչներու և մարմիններու նկատմամբ, անմիջապէս փութան մեզ հաղորդել գրաւոր, կնքուած իրենց ստորագրութեամբ: Ամբաստանութիւնը հաստատելու համար եթէ ցոյց պիտի տրուեն վկաններ, պէտք է անպայման գրուեն նաև այս վերջիններիս հասցէները:

Ը. Յ. Դաշնակցութեան Թ. Ընդհ. ժողովի կողմէ ընտրուած Դատական Ատեան Հասցէ՝ «Յառաջ»-ի խմբագրատուն, Դատական Ատեանին (Երևան):»

4. Որոշուեցաւ այսու շաբաթական երեք անգամ կանոնաւոր ժողովներ ունենալ (չորեքշաբթի կէսօրէն վերջ ժամը 5-ին, շաբաթ առաւօտ ժամը 10-ին, կիրակի առաւօտ ժամը 11-ին):

Որպէսզի աշխատանքները կանոնաւոր ընթանան, որոշուեցաւ նաև մեղադրական զանազան անձերու վերաբերեալ մեր քով հաւաքուած թղթերը, շտապողականութեան կարգով, մէկ-մէկ կամ երկու-երկու մեր մէջ բաժնել, յաջորդ ժողովներուն անոնց մասին զեկուցելու և ըստ այնմ ներկայացուած հարցերուն ընթացք տալու համար: Այսպէս, ընկ. Թադևոսեանի անունից ընկ. Վահան Խորենիի¹⁹ Ս. Աւետիքեանի մասին յարուցած

18 «Յառաջ» – հասարակական, քաղաքական, տնտեսական և գրական օրաթերթ: ՀՅԴ Բյուրոյի պաշտօնաթերթ: Հրատարակվել է Երևանում 1919–1920 թթ., «Ուրարդի» տպարանում: Խմբագիրներն էին Սիմոն Վրացյանը, Արտաշես Չիլինգարյանը (Դարբինյան) և Վահան Նավասարդյանը:

19 **Խորենի Վահան** (1884, գ. Բռնակոթ, Միսիան–1920) – ՀՅԴ հայտնի տեսաբան: ՀՅԴ 9-րդ Ընդհանուր ժողովի պատգամավոր, ՀՀ Խորհրդարանի անդամ, Երևանի Կենտրոնական կոմիտէի «Հայաստանի աշխատավոր» պաշտոնաթերթի խմբագիր: Գործիսի բանտում Արշակ

խնդրի վերաբերեալ գործը, ինչպէս նաև Վրաստանի Ազգ. [ային] խորհրդի դաշն. [ակ-
ցական] ֆրակցիայի դիւանի գրութիւնը, որով կ'ամբաստանուի Խ. Բզնունին իբրև
զեղծարար, ընկեր Տէրտէրեանի՝ խմբապետ Սուրադի բողոքագիրը Քրմոյեանի²⁰ դէմ, և
Շահաստանի²¹ Կ. [ենտրոնական] կօմիտէի և Յ. Միրզոյեանի միջև ծագած խնդրի
վերաբերեալ թղթերը, իսկ Մերուժան օգանեանի՝ Շահաստանի Կ. կօմիտէի նամակի
պատճէնը Յ. Ճերմակի մասին և Արիս Ղէնէվիզեանի նամակը [ՀՅԴ] վէթերաններու
ընտանիքներուն նպաստ բաշխելու մասին:

ՎԱՎԵՐԱՎՈՐԵՐ

Փ[ոյ]ն-նախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան օգանեան
[ստորագրություններ]

Ե. նիստ

19 նոյ. [եմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թաղէոսեան, Համբարձ. [ուս] Տէրտէրեան, Մերուժան օգանեան:
Օրակարգ

1. Ժամանակաւոր նախագահի ընտրութիւն,
2. Արիս Ղէնէվիզեանի յարուցած հարցը վէթերաններուն բաշխուած նպաստներու
շուրջ,
3. Վահան Խորենիի՝ Ստեփան Տէր-Անտիքեանի շուրջ յարուցած հարցը,
4. Քրմոյեանի ամբաստանութիւնը Աքսասպետեանի²² դէմ հակակարգապահական
ընթացքի մասին,
5. Վրաստանի Ազգ. [ային] խորհրդի դաշնակցական ֆրակցիայի դիւանի ըրած
ամբաստանութիւնը Խ. Բզնունիի դէմ իբր զեղծարար,
6. Շահաստանի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէի և Յ. Միրզոյեանի²³ միջև եղած խնդիրը:
Լուծում

1. Նկատի ունենալով, որ Դատական Ատեանիս նախագահը՝ բժիշկ [Տէր-]Դաթեան, գործով
մեկնած է Թիֆլիս, մեր ժողովները վարելու համար ժամանակաւոր նախագահ
ընտրուեցաւ ընկ. Լևոն Թաղէոսեանը:

2. Պօլսոյ ընկերներէն Արիս Ղէնէվիզեան [Սիմոն] Վրացեանին ուղղած իր մէկ
նամակով գանգատ կը յայտներ, որ Պօլսոյ մեր մարմինը՝ առանց մեր վէթերան ընկեր-
ներու ընտանիքներու վիճակին լիովին ծանօթանալու, իւր ուզած չափով և ուզած ընտա-
նիքներուն բաշխած է նպաստներ, որ այնպիսի ընկերներու ընտանիքներուն դրամ
տուած է, որոնք ոչ դրամի պէտքը ունեցած են և ոչ ալ դրամը գործածած են անհրաժեշտ
պիտոյքներու համար, մինչդեռ մեր լուսագոյն ընկերներէն ոմանց ընտանիքները գա-
ւառներուն անկիւնները մնացած ըլլալով՝ նկատի չեն առնուած բոլորովին:

Ղէնէվիզեանի այս գանգատագրին կցուած էր նաև մէկ բացատրագիր [9-րդ] Ընդհ.
[անուր] ժողովի պատգամաւոր ընկ. Պապայեանի²⁴, ուր ան կը յայտարարէր, որ
Ղէնէվիզեանի այդ նամակը Վրացեանի միջոցաւ Ընդհ. ժողովին ուղղելէ առաջ, իրեն
ալ նման նամակ մը ուղղած է, բայց ինք մի շարք ընկերներու ընտանիքներուն և անոնց
եղած օգնութեան շուրջ լրիւ բացատրութիւն տալէ յետոյ, ընկերը գոհ մնացած և այդ
հարցը իրեն համար փակուած համարած է:

Ներկայացուած այս խնդիրը թէն ինքնին շատ պարզ է, քանի որ ակնարկուած
նպաստներու բաշխումը կատարուած էր հաւաքական մարմնի մը, այն է՝ Պատաս-

Ե (ԺԵ) քարի, թիվ 3 (43) հոյիս-մեպրեմբեր, 2013

ՎԵՄ համահայկական հանդես

Շիրինյանի հետ միասին սպանվել է բուշնիկների կողմից:

20 Քրմոյեան Վահագն - արևմտահայ գործիչ: 1916 թ. գործել է Տարոնում: 1918 թ. մասնակցել է Աշտարակի ապստամբ թաթարների ճշմանը:

21 Շահաստան (Ատրուշան) - Թեհրանի Կենտրոնական կոմիտեի կուսակցական անվանումը:

22 Աքսասպետյան Արմենակ Մկրտիչի (1885, Վան-11.07.1957, Արաք, Իրան) - մանկավարժ, խմբագիր:

23 Ճիշտը՝ Միրզայան:

24 Պապայան Խոսրով Խաչատուրի (1884-?) - ուսուցիչ:

խանատու մարմնի միջոցաւ, որը իր հաշիւներուն համար անմիջապէս պատասխանատու է Բիւրօին, բայց աւելորդ զարուեցաւ յաջորդ մեր նիստին հրաւիրել Պօլյայ Պատասխանատու մարմնի անդամներէն ընկերներ Կարօ Սասունին և Արամ Սաֆրաստեանը՝ անոնցմէ ալ այս մասին լրացուցիչ տեղեկութիւններ ստանալու համար:

3. Ընկեր Վահան Խորենին գրութեամբ մը կ'առաջարկէր Դատական Ատեանիս պարզել ընկ. Տէր-Աւետիքեանի պրօվօկատօր²⁵ լինելու հանգամանքը կամ վերացնել անոր վրայէն այդ լռելեայն կասկածանքն ու մեղադրանքը կամ թէ չը հաստատել և դուրս վտարել զայն կուսակցութեան շարքերէն: Ընկեր Խորենին կառաջարկէր այդ մասին տեղեկութիւններ ստանալ Բիւրօէն:

Քննելու համար այս հարցը՝ որոշուեցաւ գրել Բիւրօին՝ խնդրելով, որ այս մասին ինչ տեղեկութիւններ որ ունի՝ հաղորդել մեզ գրաւոր և կամ իր ներկայացուցչի միջոցաւ:

4. Գրութեամբ մը ընկ. Քրմոյեան կ'ամբաստանէր Մաքսապետեանը իբրև հակակարգապահ՝ յայտարարելով, որ Վանի կօմիտէն, որուն նախագահը եղած է Մաքսապետեան, հանած է մի շարք հակադաշնակցական բանաձևեր – ինչպէս գործական քայլեր առած է Մայիսի 28-ի ակտը²⁶ բեկանելու, պարլամէնտական ընտրութիւններուն չմասնակցելու, ևլն.: Քրմոյեան կը յայտարարէ, որ եթէ Ընդհ.խմուրլ ժողովը որոշ տեսակէտ մշակէ Վանի մարմնոյն վերաբերմամբ, այդ տեսակէտում պէտք է առաջարկէ նաև ընկ. Մաքսապետեանի վրայ:

Դատական Ատեանս նկատելով եղած ամբաստանութիւնը ծանրակշիռ, որոշեց հրաւիրել Քրմոյեանը յաջորդ ժողովին և անկէ ստանալ գրաւոր բացատրութիւններ իր յարուցած հարցի առթիւ:

5. Վրաստանի Ազգ.լային խորհուրդի դաշնակցական ֆրակցիայի դիւանը, նախագահ Թովիչեանի և քարտուղար Տէր-Պօղոսեանի ստորագրութեամբ, կ'ամբաստանէր Խաչատուր Բզնունին (անդամ Ղարսի Կետր.խնակայն) կօմիտէի և գլխաւոր լիազօր Վրաստանի Հ.լայոց Ազգ.լային Խորհրդի), որը իրեն թոյլ է տուեր մի շարք հակաօրինական արարքներ, որոնց պատճառով արդէն յիշեալը պատասխանատուութեան կանչուած է խորհուրդի կողմէ: Վրաստանի Ազգ.լային խորհուրդի դիւանը կ'առաջարկէր վերոյիշեալ ընկերը ենթարկել նաև կուսակցական պատասխանատուութեան:

Որովհետև այն գրութիւնը Բիւրօէն ուզուած էր և վերջինիս կողմէ ալ Դատական Ատեանս, որոշուեցաւ գրել Բիւրօին՝ խնդրելով, որ Բզնունիի մասին ինչ տեղեկութիւններ որ ունի կամ փաստաթղթեր՝ ուղարկէ մեզ: Նոյնպէս որոշուեցաւ գրել Թովիչեանին, առաջարկելով ընդարձակ տեղեկութիւններ այս մասին, ինչպէս նաև թէ կայ պատճէնը այն որոշման, որով Վրաստանի Ազգ.լային խորհուրդը պատասխանատուութեան ենթարկած է ընկ. Խ. Բզնունին:

6. Օրակարգի այս հարցի քննութեան համար նախ կարդացուեցան Շահաստանի Կ.Լենտրոնական) կօմիտէի և Յ. Միրզոյեանի ընդարձակ գրութիւնները:

Շահաստանի Կ.Լենտրոնական) կօմիտէն մեր շարքերէն հեռացուած Յովսէփ Միրզոյեանի հարցի մասին տուած է ընդարձակ տեղեկութիւն մը, որուն գլխաւոր մասերը հետևեալն են.

Ա. 1912 սեպտեմբերին գումարուած [Շահաստանի] ռայոնական ժողովը կ'որոշէ խզել պարսկական ռէակցիօնէն կառավարութեան հետ իր կապերը և կ'այսոնէ իր առաջարկութիւնը անոր: Միրզոյեան, սակայն, ոչ միայն իր յարաբերութիւնը չէ խզեր, այլ կ'աշխատի պահել կապը, պառակտում ձգելով նոյնիսկ ընկերներու և խումբերու մէջ: Կազմակերպութեան կողմէ կը ազդարարուի իրեն իր այս ընթացքի համար, բայց ան նորէն կը շարունակէ իր ընթացքը: Ատոր համար Կ.Լենտրոնական) կ.լոմիտէն) մէկ տարով զայն դուրս կ'թողայ կազմակերպութիւնէն: 1913 օգոստոսին գումարուած շրջանային ժողովը կը վաւերացնի Կ.Լենտրոնական) կ.լոմիտէն)-ի այս որոշումը:

Բ. Յաջորդ երկրորդ շրջանային ժողովը (1914) լրացած համարելով Միրզոյեանի կախակալութեան շրջանը, պատկան մարմնի միջոցաւ կը հրաւիրէ զայն մտնել կազմակերպութեան մէջ: Վերջինս, սակայն, կը մերժէ մտնել կազմակերպութեան մէջ, պահանջելով քննել իր դատը:

Ճանօթ.: Է. Ընդհ.խմուրլ ժողովը Պարսկաստանի մարմիններուն պարսից կառա-

²⁵ Սադրիչ:

²⁶ Նկատի ունի 1919 թ. մայիսի 28-ի Միացյալ Հայաստանի հռչակման ակտը:

վարության հանդէպ բռնելիք դիրքը նկատելով՝ տուած որոշումներուն ունէ դիտողութիւն չընէր, այսպէսով ուրեմն ան վաւերացուցած կ'ըլլայ նաև Միրզոյեանի մասին այդ մարմնի տուած որոշումը:

Գ. Այնուհետև, 5 տարի շարունակ, Միրզոյեանի համար կուսակցութիւն գոյութիւն չունենար: Հիմա, որովհետև, կազմակերպութիւնը ուժեղացած է և Հայաստանի անկախութիւնը հետաքրքրութեան առարկայ դարձած, Միրզոյեան կ'ուզէ կազմակերպութեան մէջ մտնել:

Դ. Կ. [Լենտրոնական] կօմիտէն կը մերժէ անոր մուտքը կազմակերպութեան մէջ՝ յայտարարելով, որ տեղական կօմիտէին ուղղած նամակին միջոցաւ, թէ անոր կախակայութեան շրջանը երկարաձգուած է, որովհետև Միրզոյեան անցնող 5 տարիներու ընթացքին ինքզինքը լաւ չէ պահած, իբրև պատգամատուր շամկաւար տարրերու հետ է գործակցած, հակակարգապահական եղած է, բոյկոտի ենթարկուած մէջլիսներուն մասնակցած է, իր գործունէութեան ընթացքին ոչ մի դաշնակցական մարմնի հետ չէ խորհրդակցած, թէև ինքզինքը դաշնակցական յայտարարած է:

Այս բոլոր նկատի ունենալով՝ Շահաստանի Կ. [Լենտրոնական] կօմիտէն կը մերժէ կազմակերպութեան մէջ ընդունել Միրզոյեանը, նկատելով զայն դատի տակ, թէև ան տեղւոյն կօմիտէին միջոցաւ այս տարուայ ապրիլին առաջարկած է մտնել կազմակերպութեան մէջ:

3. Միրզոյեան Կ. [Լենտրոնական] կ. [ոմիտէ]–ի այս գրութեան կը պատասխանի ընդարձակ ամբաստանագրով մը, ու կը յայտնէ հետևեալ մտքերը.

Ա. 1912–ի Ռայոնական ժողովի որոշմամբ – այն է Պարսկաստանի կառավարութեան չաջակցել, ինք դէմ չէ եղած: Բայց ինք կը բողոքէ, որովհետև իր մասին սխալ տեղեկութիւններ տրուած ըլլալով, սխալ ալ որոշում դուրս բերուած է:

Բ. Միրզոյեան կը գրէ. ոչ թէ ինձ համար կազմակերպութիւն գոյութիւն չի ունեցած, այլ ես կազմակերպութեան համար գոյութիւն չեմ ունեցած: Ընկերներ երբեք նկատի չեն ունեցած իմ վիրատուութեան հոգեկան դրութիւնը: Եթէ կուսակցութիւնը ինձ համար գոյութիւն ունեցած չըլլար, այն ատեն պէտք էր ես ոյժ տայի հակառակորդ հոսանքներուն, որոնք շարունակ ինձ դէմ էին մէկէն:

Գ. 90–ական թուականներէ՝ պարսկական յեղափոխութիւնը, ամէն վտանգ աչքն առնելով, գիշեր ու ցերեկ աշխատած եմ մեր կազմակերպութեան համար: Ընդհ. [անուր] ժողովը չպիտի վաւերացնէր իմ մասին տուած իր որոշումը, եթէ կարդացած լինէր իմ բողոքը:

Դ. Ես յարաբերութեան մտած եմ միայն անոնց հետ, որոնք հայութեան բարեկամ են համարուել: Պարսկաստանի մէջ դէմօկրատիկ կոչուող հոսանքները իրապէս թրքասէր և գերմանասէր տարրեր էին. իթթիհատը ինքզինքը կը համարէր Թուրքիոյ միակ դէմօկրատ կուսակցութիւնը, չգիտեմ արդէ՞՞ք ան դէմօկրատ էր իրապէս:

Ե. Մէջլիսներու ընտրութեանց ժամանակ իմ թեկնածութիւնը դրած եմ անկախ Դաշնակցութիւնէն, որովհետև ես ինքզինքս կը համարէի ոչ–դաշնակցական:

Ը. Որպէս պատգամատուր՝ երբեք Դաշնակցութեան ուղղութեան դէմ չեմ գործած: Ա. Շրջանային ժողովը դիտողութիւն չի ըրած ինձ այս մասին, թէև ես այն ժամանակ ալ պատգամատուր էի մէջլիսին մէջ:

Այս հարցի մասին դատական նիստերուն երկարօրէն մտքերու փոխանակութիւն կատարելէ յետոյ նկատվեց. Ա. Երբ Յ. Միրզոյեանի կախակայութեան շրջանը լրանալէ յետոյ Կ. [Լենտրոնական] կօմիտէն զայն կը հրաւիրէ մտնել մեր շարքերը, և նա կը մերժէ մտնել՝ Կետրոնականը պէտք է համարէր Միրզոյեանը մեր շարքերէն հեռացուած, Բ. Որ երբ ան նկատած է Միրզոյեանը շարքերէն դուրս ձգուած, ապա և չպիտի գրեր տեղական կօմիտէին, թէ անոր կախակայութեան շրջանը երկարած է, Գ. Միրզոյեան իր պաշտպանողականին մէջ ինքզինք հակասած է. տեղ մը ինքզինք դաշնակցական ցոյց տալով, ուրիշ տեղ մը՝ ոչ–դաշնակցական, մէջլիսի ընտրութեանց ժամանակ իր ինքնագլուխ գործունէութիւնը արդարացնելու համար:

Այս խնդրի մասին վերջնական եզրակացութիւն չը կայ. Դատական Ատեանս որոշեց մեր յաջորդ նիստին հրաւիրել Պարսկաստան ապրած ընկերներ Սարգիս Արարատեան

ՎԼԵՆԵՐՍԿԻՆ

Ե (ԺԵ) քաարի, թիվ 3 (43) հայիս–մեպրեմբեր, 2013

ՎԼԵՍ համահայկական հանդես

և Արտաշես Նազարեան²⁷, Յ. Միրզոյեանի վերջին տարիներու ունեցած ընթացքի մասին տեղեկութիւն ստանալու համար:

Փոխնախագահ՝ Լ. Թադէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւններ]

Ձ. նիստ

22 նոյ. [նոյեմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թադէոսեան, Համբարձում Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան:
Օրակարգ

1. Արիս Ղէնէվիզեանի հարցին առթիւ Կարօ Սասունիի և Արամ Մաֆրաստեանի տուած ցուցմունքները,

2. Ստեփան Տէր-Աետիքեանի և Խ. Բզունիի հարց,

3. Յ. Ճերմակի հարց,

4. Քրոնյեանի բողոքը Սահակ Թորոսեանի²⁸ դէմ,

5. Պէ՛տք է մեր որոշումները հրատարակել թէ ոչ:

Լուծում

1. Համաձայն մեր նախորդ նիստի որոշման, Ա. Ղէնէվիզեանի յարուցած հարցի առթիւ հրաւիրուած էին ընկերներ Կարօ Սասունի և Արամ Մաֆրաստեան, որոնք իբրև Պատասխանատու մարմնի անդամ, վէթերան ընկերներու ընտանիքներուն բաշխուած նպատներու մասին տուին հետևեալ ցուցմունքները:

Արամ Մաֆրաստեան:

Փարիզի մեր ընկերները, որոնք [ՀՅԴ] Արևելեան Բիւրօի կրօնական հատուածը կը ներկայացնեն, մեզ դրկած էին Ամերիկայի ընկերներէն ուղարկուած 50.000 ֆրանք, որուն 35.000-ը մեր քով պիտի մնար, իսկ 15.000-ը պիտի դրկուեր Կովկաս Ա.[րևելյան] Բիւրօին, տաճկական եղեռնին զոհ գացած մեր վէթերան ընկերներու ընտանիքներուն յատկացուելու համար:

Փարիզի ընկերները այդ գումարի բաժանումը ընել մեզ թողած էին. մենք ալ Պատասխանատու մարմնէն անջատ, բայց անոր հսկողութեան տակ ստեղծեցինք մարմին մը, որ պիտի կատարեր այդ գումարի բաշխումը:

15.000 ֆրանքը դրկուեցաւ Ա.[րևելյան] Բիւրօին: Յանձնախումբը ուսումնասիրեց խնդիրը, գումարը բաժնեց ըստ անձի, իւրաքանչիւրին մօտ 50 օսմ.[անյան] ոսկի թղթադրամ տալ որոշելով, եթէ ընտանիքը երկու անդամ լիներ՝ 70, եթէ երեք՝ 100 ոսկի, կ'լն.:

Անբողջ գումարին մէկ մասը պահեցինք նոր կարիքաւորներու տալու համար, Տուրքալիի, Բարթոլիի, Թէրզեանի ընտանիքները դրամ ստացած են, Աւետիս Սարօեանի մօտ խնդիրը մերժուած է, որովհետև այդ ընկերը շատ երկրորդական մէկը եղած է և յետոյ հարուստ էր: Իհարկէ, որոշ դժգոհութիւններ եղան մեր դէմ, բայց ինչ կրնայինք ընել, մենք իւրաքանչիւր դիմողի մասին քննութիւն կը կատարեինք, և ըստ այնմ, մեզ տրուած հրահանգի տրամադրութիւններուն համաձայն կը բաժնեինք դրամը:

Կարօ Սասունի

Փարիզի ընկերներէն ստացանք 50.000 ֆրանք: Անոնք գրած էին մեզ, թէ կը դրկենք այս դրամը ձեզ խնդրելով, որ Պատասխանատու մարմինը ինքը ընտրէ առանձին մարմին մը այդ նպատակին համար և բաժնի գումարը մեր վէթերան ընկերներու ընտանիքներուն: Անոնք մեզ հրահանգած էին Վարդգէսի, Զարդարեանի, Խաժակի կ'լն. ընտանիքներուն 5-6 ամսական, միամուսգ 2.000-ական ֆրանք տալ: Ընտրեցինք մեր մէջէն, իբրև յանձնախումբ, անդամներ Ամատունի, Էյնաթեանը և Պապայեանը: Անոնք

27 Նազարեան Արտաշես Հովհաննէսի (21.01.1885, Թավրիզ-197?, Թեհրան) – լրագրող:

28 Թորոսյան Սահակ Գավթի (1885, գ. Փարպի, Աշտարակ-1940, Երևան) – պետական գործիչ, մանկավարժ: ՀՅԴ անդամ (1907): Եղել է Երևանի քաղաքագլուխ, ՀՀ Խորհրդարանի անդամ, հանրային խնամատարութեան, սպասարարեանաւորման նախարար: Խորհրդային տարիներին երեք անգամ կալանավորվել է, մահացել է Երևանի բանտում:

ցուցակ մը կազմելով՝ մեզ ներկայացուցին, միանուագ մի քանի յայտնի ընկերներու ընտանիքներուն տուիք 250-ական ոսկի, ուրիշ կարգ մը ընկերներու ընտանիքներուն տուիք 50-80-100-ական ոսկի, կային և ուրիշ խումբ մը ընտանիքներ ալ, որոնք ստացան 30-40 ոսկի: Բաժանման ժամանակ մեզ հիմ չունեցանք անպատճառ կարիքաւորներուն տալ, այլ՝ ուզեցինք բարոյական և նյութական օգնութիւն մը ընել մեր վէժերան և Դաշնակցութեան ընկերներու ընտանիքներուն, համաձայն Փարիզի ընկերներու տուած հրահանգին: 5.000 ոսկիէն 3.000-ը բաժնած ենք արդեն, մեր քով կը մնայ տակաւին 2.000 ոսկի թղթադրամ:

Ոմանց կողմէ եղած է դժգոհութիւններ մեր դէմ: Քննեցինք այդ դժգոհութիւնները: Յայտնեցինք այնուհետև մեր յանձնաժողովին, որ առանց մեր որոշման և հաւանութեան, ոչ մի դրամական բաժանում չկատարէ: Յանձնաժողովը այդպէս ալ ըրած է: Ղէնէվիզեանի բողոքը հիմ չունի, որովհետև անոր մատնացոյց ըրածները մեծ մասով դրամ ստացած են մեզմէ:

Որոշում

Դատական Ատեանս մեր այս երկու ընկերներու բացատրութիւնն լսելէ յետոյ, Ղէնէվիզեանի յարուցած հարցի առթիւ եկաւ հետևեալ եզրակացութեան.

Նկատելով, որ Պօլտոյ Պատասխանատու Մարմինը Արևելեան Բիւրօի կրոպական հատուածի տուած հրահանգի համաձայն բաշխած է իր տրամադրութեան տակ դրուած գումարները, մինչդեռ Ղէնէվիզեան ծանօթ չէ եղած այդ մասին Եւրոպայի և Ամերիկայի ընկերներուն տուած հրահանգներուն, և նկատելով, որ Ղէնէվիզեան ինքն ալ բաւականութիւն ստացեր է արդեն իր յարուցած հարցի առթիւ ընկ. Պապայեանի այս մասին իրեն տուած բացատրութիւններէն, բան մը, որ կ'ապացուցուի այս վերջոյն մեր տրամադրութեան տակ դրած մէկ գրութիւնէն, Դատական Ատեանս անհիմ կը համարէ Ղէնէվիզեանի բողոքը Պօլտոյ Պատասխանատու մարմնի դէմ և կը համարէ այս խնդիրը փակուած:

2. Ընկերներ Ստեփան Տէր-Անտիքեանի և Խաչ. [ատուր] Բզնունիի շուրջ յարուցուած խնդիրներու մասին Դատական Ատեանս ասկէ առաջ դիմած էր Բիւրօին տեղեկութիւններ ստանալու համար: Բիւրօն իր N 43 նամակով ասկայն կուգար մեզ յայտնել, որ ինք ոնէ տեղեկութիւն չունի այդ ընկերներու շուրջ յարուցուած խնդիրներու մասին: Դատական Ատեանս որոշեց Ստեփան Տէր-Անտիքեանի մասին գրել Գանձակի և Վրաստանի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէներուն, միաժամանակ տեղեկութիւններ պահանջել ընկ. Խորենիէն, երբ այս վերջինս կը վերադառնայ իր պտոյտէն, իսկ Բզնունիի մասին սպասել Վրաստանի Հ. [այոց] Ազգ. [ային] Խորհրդի դաշն. [ակցական] ֆրակցիայի մեզ տալիք տեղեկութիւններուն:

3. Յ. Ճերմակի հարց

Պարսկաստանի մէջ գործող Յ. Ճերմակը բաւական երկար ժամանակէ ի վեր դուրս կը մնայ մեր շարքերէն: Շահաստանի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէն կը գրէ իր քաղաքին կօմիտէին, թէ այդ ընկերոջ հանդէպ մի շարք մեղադրանքներ լինելուն, համաձայն մեր կազմակերպական կանոններու տրամադրութեան, ինք վերապահ կը լինի անոր հանդէպ, մինչև այդ հարցերու պարզաբանութիւնը: Այդ մեղադրանքները հետևեալն են.

Ա. Թեհրանի մէջ Յ. Ճերմակը որոշ դեսպանատնէ մը նամակ կ'ստանայ՝ տեղւոյն կազմակերպութեան հասցէին ուղղուած, և ինքնագլուխ կ'աշխատի ընթացք տալ նամակին մէջ եղած հարցին:

Բ. Վասպուրականի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէի, Մինարէթի, Կապուտանի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէների ներկայացուցիչներու կողմէն մեղադրանքներ կան Ուրմիո-Սալմաստի ինքնապաշտպանութեան գործի մէջ անոր բռնած ընթացքի դէմ: Այս մասին կը վկայէն Մուրադ, Մաքսապետեան, Մամտն, Ալեքսան, դօքտօրներ Տէր-Թովմասեան, Յովհաննէսեան, Մուրէն, ևլն.: Ատրպատականի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէն առաջարկեր է Շահաստանի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէին կատարել այս մասին քննութիւն, բայց վերջինս հրաժարեր է՝ իր ձեռքին տակ պէտք եղած նիւթերը ունեցած չըլլալուն: Ատրպատականի վերջին 6-րդ Շրջանային ժողովն ալ հնարատրութիւն չէ ունեցեր այս խնդիրը քննել, որովհետև բացատրութիւններու համար անհրաժեշտ ընկերները տեղը չեն գտնուած:

ՎԱՎԵՐԱԳՐԵՐ

Ե (ԺԵ) քարի, թիվ 3 (43) հոլիս-մեպրեներ, 2013

ԿԼԵՄ համահայկական հանդես

Մեր վեթերան ընկեր Ռոստոմը և Ոսկանապատի Կ.[ենտրոնական] Կ.[ոմիտե]-ի ներկայացուցիչ [Սարգիս] Արարատեանը ևս յայտներ են, որ իրենք ունեն որոշ մե-
դադրանքներ Յ. Ճերմակի Ուրմիոյ մէջ ունեցած գործունէութեան մասին:

Որոշուեցաւ այս խնդրի առթիւ գրել Կ.[ենտրոնական] Կ.[ոմիտե]-ին Յ. Ճերմակի
գործի մասին տեղեկութիւններ ստանալու համար, ինչպէս նաև մեր յաջորդ նիստին
հրաւիրել ընկերներ Արարատեանը և Ա. Նազարեանը նոյն հարցի մասին բացատ-
րութիւններ ստանալու համար:

4. Ընկ. Քրմոյեան գրութեամբ մը իր բողոքը կը յայտներ Դատական Ատեանիս ընկ.
Սահակ Թորոսեանի դէմ՝ այս վերջնոյն իր մասին ըրած այն յայտարարութեան առթիւ,
թէ Քրմոյեան, որպէս պաշտօնեայ ինստիտուտի միւնիստրութեան, առանց վեր-
ջին անգամ իր հաշիւները տալու՝ մեկնած է Տրապիզոն: Քրմոյեան կը յայտնէ որ ինք իր
հաշիւները մանրամասն տուած է և ապա մեկնած, մինչ Սահակ Թորոսեան, հակառակ
անոր՝ զինքը վարկաբեկած է թէ ֆրակցիայի և թէ կազմակերպական մարմիններու
առաջ: Քրմոյեան կը խնդրէր քննել այս խնդիրը և եթէ յանցաւոր դուրս գայ՝ զինքը
պատժել, իսկ թէ մեղաւոր չէ՝ ստիպել Թորոսեանին, որ հրապարակով խոստովանի իր
յանցաւորութիւնը:

Որոշուեցաւ. անմիջապէս որ կուգայ Երևան ընկ. Սահակ Թորոսեան իր գաւառական
պտոյտէն՝ կանչել մեր մօտ և քննութիւն բանալ այս խնդրոյն շուրջ:

5. Հարց յարուցուեցաւ, թէ արդէ՞ք մեր որոշումները պէտք է մամուլին հաղորդել,
թէ ոչ: Այս մասին թէև Ընկ. [խմբակ] ժողովը մեզ չէր տուած ունէ հրահանգ, բայց
նկատելով, որ դաշնակցական ընկերներու շուրջ յարուցուած հարցերու կարգադրութիւնը
ուղղակի կապ ունի մեր կազմակերպութեան վարկի հետ, որոշուեցաւ յետ այսու մեր
յարմար դատած որոշումները հաղորդել մամուլին:

Փոխնախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւններ]

Է. նիստ

23 նոյ. [տմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թաղէոսեան, Համբարձ. [ույ] Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան:
Օրակարգ՝

1. Յ. Ճերմակի ու Միրզոյեանի հարց

Մեր հրաւիրած վկաները այս հարցի շուրջ ժողովի եկած չըլլալուն՝ որոշուեցաւ
կրկին զանոնք հրաւիրել մեր յաջորդ նիստին, ինչպէս նաև անոնց հետ միասին՝
ընկերներ Ն. Աղբալեանը, Մաքսապետեանը և Ֆրանքեանը:

Կարդացուեցաւ այնուհետև Շահաստանի Կ.[ենտրոնական] կոմիտէի N 2 Շրջաբե-
րականը, ուղղուած մարմիններու և ընկերներու, ինչպէս նաև Արևելեան Բիւրօի ուղ-
ղուած 1919 սեպտ. [տմբերի] 25-ի թուակիր ընդարձակ նամակը, ուր մանրամասն տեղե-
կութիւններ կը տրուին այն դրութեան մասին, որուն պատճառ դարձած են Յ. Միրզոյեան
և անոր հետ Յ. Ճերմակի խնդիրները:

Շրջաբերականի մէջ կը տրուէր պատկերը Պարսկաստանի 4-րդ Շրջ.[անային]
ժողովի, որ տեղի ունեցած է յուլիս 23-ին, և տևած է մինչև սեպտ. [տմբերի] 3-ը: Այնտեղ
գրուած է, թէ ինչպէս Թեհրանի կոմիտէի երեք անդամները, ընդդէմ երկուքի, մեծա-
մասնութիւն կազմելով, շարունակ հակադիսցիպլին²⁹ ընթացքի մէջ գտնուած են և
քայքայած են շարքերը՝ յօգուտ Յ. Միրզոյեանի:

Շրջանային ժողովին մէջ Թեհրանէն կը ընտրուի 7 ձայն, 3-ը Կ.[ենտրոնական] Կ.
[ոմիտե]-էն, 2-ը Թեհրանի կոմիտէէն, 1-ը խմբապետական ժողովէն և 1-ը «Առաւօտ»
թերթի խմբագրութիւնէն: Առաջարկվում է Թեհրանէն՝ նոյնպէս և շրջաններուն, որ
ըստ հնարաւորութեան՝ պատգամաւորները ընտրեն իրենց հարազատ շրջաններէն:
Թեհրանի կոմիտէի երեք անդամներ սակայն կը բողոքեն այս խիստ բնական առաջար-

29 Հակակարգապահական:

կի դէմ և նոյնիսկ Կ. [ենտրոնական] կօմիտէի խմբապետական ժողովին ուղղած հրաւեր նամակին մէջ ինքնագլուխ անոնք կ'աւելցնենին, թէ դուրսէն ևս ներկայացուցիչներ կրնան ընտրուել:

Շրջանային ժողովին մէջ անոնք կ'աշխատեն ամեն կերպ մեծամասնութիւն կազմել և Յ. Միրզոյեանի հարցը նպաստատր կերպով լուծել և նոյնիսկ գայն տեսնել պատգամատր. [ակնան] ընդհ. [անուր] ժողովին մէջ: Անոնք նոյնիսկ կ'սպառնան, թէ ժողովը կը պայթէ, եթէ Միրզոյեանի խնդիրը իրենց ուզած ձևով չլուծուի:

Շրջանային ժողովէն, իր ընտրութիւնէն երկու օր յետոյ, կը հրաժարի այդ երեք ներկայացուցիչներէն մէկը և մնացած երկուքը, առանց ունէ մէկին յայտնելու, կ'ընտրեն երրորդ մը:

Թեհրանի կօմիտէի ներկայացուցիչները կ'առաջարկեն Շրջանային ժողովի հրաւիրել նաև գործիչ ընկերներ: Այս մասին տեղի կ'ունենայ երկար և բուռն վիճաբանութիւն, և կ'որոշուի, բացի շրջաններու պատգամատրներէն, Թեհրանի մարմիններուն տալ մէկ-մէկ ձայն, իսկ Կ. [ենտրոնական] կ. [ոմիտէ]-ի և կօմիտէի անդամներուն թոյլ տալ մասնակցեն իբրև տեղական գործիչներ:

Շրջանային ժողովը կ'ունենայ 30 նիստ: Վերջին նիստին միայն կը տրուի Յ. Միրզոյեանի խնդիրը: Թեհրանի կօմիտէի երեք անդամները այս մասին կ'առաջարկեն իրենց բանաձև մը, որը երբ չընդունուի, կը հրաժարեն ժողովին մասնակցելէ: Ձեռնպահ կը մնան նաև Համադանի և Սուլթանաբադի ներկայացուցիչները, և այնուհետև այս հինգը միասին կը հանեն թռուցիկ մը ընդդէմ նախկին Կ. [ենտրոնական] կօմիտէի և իրենց ընդունած, և մինչև վերջին նիստի կէտը՝ աշխատակցած Շրջ. [անային] ժողովին: Իսկ արդէն մի քանի օր յետոյ, առանց օրաթիւի, ուրիշ թռուցիկ մը հրապարակ կ'ելլէ՝ «Թեհրանի կօմիտէ» ստորագրութեամբ:

Շրջաբերականին մէջ կ'ըսուի, թէ Շրջանային ժողովը՝ 5 ընկերներու ժողովին չմասնակցելէն վերջն ալ, $\frac{2}{3}$ -է, այսինքն 12-ի ընդդէմ 5-ի մեծամասնութիւն կազմած ըլլալով, կը շարունակէ իր գործերը, և Միրզոյեանի հարցի լուծումը կը ձգէ Ընդհ. [անուր] ժողովին:

Գալով Շահաստանի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէի նամակին, կը մեղադրէ Յ. Ճերմակը, որ միացած Յ. Միրզոյեանի և Թեհրանի կօմիտէի երեք անդամներուն, կ'աշխատի կազմալուծել ամբողջ այդ շրջանի կազմակերպութիւնը: Այնուհետև, նամակը կը խօսի Թեհրանի կօմիտէի երեք անդամներու և Համադանի ու Սուլթանաբադի Շրջանային ժողովի ներկայացուցիչներու բռնած հակակազմակերպական ընթացքի շուրջ: Մինչև այժմ ասոնք հասեր են երեք թռուցիկ նախկին և նոր Կ. [ենտրոնական] կօմիտէներու և Շրջանային ժողովի դէմ, հոս-հոն դրկեր են հեռագիր-շրջաբերականներ, խորհուրդ տալով, որ շրջանները չձանչնան ոչ Շրջ. [անային] ժողովը և ոչ ալ Կ. [ենտրոնական] կօմիտէն:

Դատական Ատեանս ներկայ գրութիւններու ընթերցումէն յետոյ, որոշեց անմիջապէս նամակ գրել Թեհրան ընկ. Իշխան Արդութեանին, որ իսկոյն, իբրև մեր ներկայացուցիչը, քննէ Յ. Ճերմակի, անոր գործակից Թեհրանի երեք ընկերներու, ինչպէս նաև Սուլթանաբադի և Համադանի 4-րդ Շրջ. [անային] ժողովի ներկայացուցիչներուն մեր կազմակերպութեան հանդէպ բռնած ընթացքը: Որոշուեցաւ ընկ. Արդութեանի միջոցաւ իմացնել նաև Շահաստանի Կ. [ենտրոնական] կ. [ոմիտէ]-ին, թէ Դատական Ատեանս կը քննէ Յ. Միրզոյեանի խնդիրը և շուտով այս մասին կը հաղորդէ իրենց ևս իր տալիք վճիռը:

Դատական Ատեան
Փ. [ոխ] նախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւններ]

ՎԵՎԵՐԿՐԵՐԻ

Ե (ԺԵ) քարի, թիվ 3 (43) հուլիս-սեպտեմբեր, 2013

ՎԷՄ համահայկական հանդես

26 նոյ. [եմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թադևոսեան, Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան:

Օրակարգ

1. Քրմոյեանի ամբաստանութիւնը Մաքսապետեանի դէմ,
2. Միրզոյեանի հարց
3. Յ. Ճերմակի հարց

Լուծում

1. Ասկէ առաջ ընկ. Քրմոյեան կ'ամբաստաներ Մաքսապետեանը՝ յայտարարելով, թէ ան հակադիսցիպլին ընթացքի մէջ գտնուած է: Վերջինս նախագահել է Վանի կօմիտէին, որը մայիս 28-ի ակտը բեկանելու և պարլամէնտական ընտրութիւններուն ջնասնակցելու համար՝ գործնական քայլեր է առեր:

Հրաւիրուած էր Քրմոյեանը, որ այս մասին բացատրութիւններ տայ ժողովիս:

Ընկ. Քրմոյեան յայտարարեց հետևեալը.

1919 թուին գոյութիւն ուներ Արևմտահայերի մարմին մը, յետոյ կազմուեցաւ Վանի կօմիտէ մը: Մայիս 28-ի ակտի յայտարարութիւնէն յետոյ էր, որ այս մարմինը ստեղծուեցաւ: Մինչև Մայիսի 28-ի ակտը Վանի մարմնի դաշնակցական ընկերները մտած էին արևմտահայերու կօմիտէի մէջ:

Գոյութիւն ուներ նաև Արևմտահայերու Գործադիր մարմին մը՝ բոլորովին անկուսակցական գեղնի վրա կազմուած, թեև անոր բոլոր անդամները դաշնակցականներ էին: Այս մարմնի մէջ երկու հոսանք գոյութիւն ունեցած է՝ մասնաւոր վերջերը. մէկ մասը կողմնակից է եղած Միաց. [յալ] Հայաստանի անկախութեան յայտարարութեան, պարլամէնտական ընտրութիւններուն արևմտահայերու մասնակցութեամբ, միւս մասը՝ դէմ է եղած: Այս մասի ունէ մէկ անդամը դէմ չպիտի ըլլար այդ խնդիրներուն, եթէ արևմտահայ ընկերներէ կազմուած այդ մարմինը ճանչուեր իբրև տաճկահայերու կառավարութիւնը, և իբրև այդպիսին Հ. [այաստանի] Հանրապետ. [ուխան] կառավարութիւն՝ անոր հետ յարաբերութեան մէջ ըլլար այս կամ այն խնդրի կարգադրութեան համար: Այդ տաճկահայ ընկերները կը պահանջէին նաև, որ առանձնապէս արևմտահայերէն կազմուի զօրանսա մը:

Երբ Մայիսի 28-ի ակտը յայտարարուած է, այդ մարմինը բաժնուած է երկուքի: Ակտի յայտարարութեան և պարլամէնտական ընտրութեանց դէմ եղողները բաժնուելով միւսներէն, կազմած են Վանի մարմին մը: Այս վերջինս իր ժողովներէն մէկուն մէջ ուզած է իր դիրքը ծշտել Մայիսեան ակտի և խորհրդարանական ընտրութեանց մասին: Տուած է առոնց վերաբերեալ բացասական որոշումներ: Մաքսապետեան նոյն այդ ժողովին նախագահած է, և չէ բողոքած, ժողովը ձգելով չէ հեռացած, երբ մարմինը հակակուսակցական որոշումներ տուած է:

Այդ մարմինը Բիւրօին հետ ունեցած է այս խնդիրներուն շուրջ թղթակցութիւններ, որոնց կարելի է տեսնել ի հարկին տեղեկութիւններ ստանալու համար:

Ընկ. Քրմոյեանի այս համառօտ բացատրութիւնները լսելէ յետոյ, պարտականութիւն դրուեցաւ իր վրայ, որ իր բացատրութիւնները գրաւոր կերպով պլ մեզ տայ:

Որոշուեցաւ նաև պահանջել Բիւրօէն այն նամակները, որ այս հարցերու առթիւ Վանի կօմիտէն անոր ուղղած է:

2. Միրզոյեանի հարց

Լուծեցան այս առթիւ Արտաշէս Նազարեան, Սարգիս Արարատեան և Երուանդ Ֆրանսեան:

Ա. Նազարեան

Յայտարարեց, որ Յովսէփ Միրզոյեանի մասին ինք շատ բան չգիտեր: Լսեր է միայն, որ մէջլիսի ընտրութիւններուն իր թեկնածութիւնը դրեր է ինքնագլուխ կերպով, երբ կուսակցութիւնը ընտրութեանց ջնասնակցեր եղեր: Ոմանք՝ հակառակ կազմակերպութեան, այնպէս կը գործեն եղեր, թէ պէտք է մասնակցել ընտրութեանց՝ քօնֆլիկտ չստեղծելու համար կառավարութեան և կուսակցութեան միջև:

Միրզոյեան, - յայտարարեց Նազարեան, - բաւականին փառասէր է, շատ չպիտեր կաշկանդումներու ենթարկուել: Պարսկաստանի մէջ մեծ դիրք ունի, կը վարե պետական

քօնթրօլօրի³⁰ պաշտօն:

Այն հարցումին, թե՛ ինչո՞ւ 5 տարի կազմակերպությունն է դուրս մնալից յետոյ կ'ուզէ այժմ կազմին մէջ մտնել՝ Նագարեան պատասխանեց, թէ՛ հաւանաբար Միրզոյեան այժմ Դաշնակցութեան մէջ մտնել ուզելով՝ կ'ակնկալէ կարևոր պաշտօններ ձեռք բերել անկէ:

Սարգիս Արարատեան

Պատմեց, թէ՛ ինչո՞ւ նա 1912 թուին Դաշնակցութիւնէն մի տարով հեռացած է: Խօսուեցաւ նոյնպէս, որ նա հին դաշնակցական եղած է, մասնակցած է Խանասարի արշաւանքին, բայց փաստօրէն ատկէ յետոյ ալ՝ նա դադրած է կուսակցական ընկեր մը ըլլալէ:

Վերջին տարիներու մանաւանդ, ըսաւ ան, անոր վարկը շատ էր ընկած, ընկերներ գայն երբեք չէին սիրեր, որովհետև իբրև բարոյական անձնատրոյթին ոչ մէկ վստահութիւն կը ներշնչէր: Պատերազմի ընթացքին Միրզոյեան մի քանի տեսակ քաղաքական օրիէնտացիաներ ունեցած է: Սկիզբէն նա ջերմ պաշտպանը եղած է ռուսական օրիէնտացիայի: Կ'ամբաստանուի, որ ռուս կառավարութիւնը 4-5 միլիոն թուալի իր միջոցաւ պարսիկներուն բաշխած է: Եղած է պաշտպան գերմանական, յետոյ անգլիական, յետոյ անգլո-ամերիկեան օրիէնտացիաներու:

Ճարպիկ, լեզուագետ մարդ է: Ընկերներ զինքը չեն սիրեր, ինք ալ՝ արհամարհանք մը ունի Պարսկաստանի մեր ղեկավար բոլոր ընկերներուն հանդէպ: 1918 յուլիս 20-ին, երբ ես Պարսկաստան գացի, ուզեցի հաշտեցնել Միրզոյեանը և ընկերները: Նրան որպէս ուրիշ կառավարութիւններու գործակալ եմ ճանչնած:

3. Յ. Ճերմակի հարց

Ճերմակի հարցի առթիւ թէ՛ և շատեր հրաւիրուած էին ցուցմունքներ տալու համար մեզ, բայց այս անգամ լսելու հնարատրոյթին ունեցանք միայն երեք ընկերներ:

Արտաշէս Նագարեան

Յայտարարեց, որ ինք բաւական ժամանակէ ի վեր Պարսկաստանէն հեռացած ըլլալով, Ճերմակի մասին ոչինչ չի կարող ասել:

Ե. Ֆրանքեան

Կովկասի մէջ ան չէ եղած դաշնակցական: 1916-էն ուզած է «Արև»-ի խմբագրութեան քարտուղար լինել, բայց մերժուած է, որովհետև դաշնակցական չէ համարուած մերիներուն կողմէ: Ճերմակը ինքն ալ ինքզինքը դաշնակցական չհամարեր:

Արամ Աղաբէկեան

Յ. Ճերմակի հարցը Սալմաստի ինքնապաշտպանութեան գործի մէջ ունեցած դերի առթիւ Աղաբէկեան տուած է մանրամասն զեկուցում, որու ամփոփումը կուտանք այստեղ (մանրամասնութիւնները տեսնել իր զեկուցման մէջ):

«1918 թուի մարտ ամսին Վանը, Աղբակը, Ղոթուրը, Սուրակը նահանջելով՝ կը կուտակուին Սալմաստ: Գնալով՝ դրութիւնը կը լրջանայ: 75.000 հայութիւն, ասորիներու հետ մեկտեղ, ստոյգ բնաջնջման վտանգի առջև կը գտնուէր: Կուտակուած ժողովուրդը, 40 գնդացի, 8 թնդանօթ և միլիոնի հասնող անասուն, կ'որոշէ Կովկաս գաղթել՝ քանի հետզհետէ յառաջացող տաճիկ զինուորներէն չէ օղակուած: Այդ ատեն, սակայն, կը հասնի Յ. Ճերմակ, իբրև լիազօրը Ատրպատականի Կ.Ենտրոնականի կօմիտէին, և ամեն միջոց ի գործ դնելով՝ կ'արգիլէ այդքան հայութեան գաղթը դէպի Կովկաս: Ամրանէն վերջ սակայն, երբ Կովկասի ծամբաները բոլորովին փակուած էին, և ժողովուրդը այս անգամ կ'ուզէր դէպի Համադան գաղթել, Ճերմակ կ'աշխատի Կովկաս մեկնելու անհրաժեշտութիւնը ցոյց տալ»:

Աղաբէկեանի ամբաստանութիւնները Ճերմակի մասին հետևեալն են.

1. Մեր գաղթը դէպի Կովկաս դիտաւորեալ կերպով խանգարած է,
2. Փոխանակ դաշնակցական մարմիններու հետ կապ հաստատելու, յարաբերութիւն ունեցած է միշտ անգլիական գործակալ Շէտի, ասորական ուժերի հրամանատար Պետրոսի և ռուս գնդապետ Կուզմիսի հետ,
3. Շինծու լուրերով աշխատած է խաբել ժողովուրդը, թէ անգլիական ուժերը 50-70 վերստի վրայ են,

30 Վերահսկիչ:

ՎԻՎԵՐԵՐԵՐ

Ե (ԺԵ) քառի, թիվ 3 (43) հոսիս-մեպրեմբեր, 2013

ՎԻՄ համահայկական հանդես

4. Երբ Կովկասի դռները արդեն փակուած էին, ժողովուրդին մէջ երկպառակութիւն ձգելով՝ անոր ուշադրութիւնը այս անգամ դարձուցած է դէպի Կովկաս,
5. Կովկասի մասին սուտ լուրեր տարածած է՝ յայտարարելով, որ քաղաքական դրութիւնը այնտեղ վատ է, հացի ֆունտը 33 ռ. [ուրլի] է, կւն., կւն.,
6. Վտանգի ամենալուրջ ռոպէներուն, երբ մեր հետախոյզները թշնամու մասին սարսափելի լուրեր կը բերեին, ձերմակը առատ ոսկիներով թղթախաղի ետևէ եղած է:

Դատական Ատեանս ձերմակի մասին ուրիշ ընկերներու ալ ցուցումները լսել մի այլ անգամուայ թողլով, որոշեց գրել անմիջապէս Ատրպատականի Կ. [ենտրոնական] կ. [ումիտե] -ին նամակ մը գիտնալու համար.

Ա. Թէ որմնք էին 1917-ի վերջերէն 1918-ի սկիզբները Ատրպատականի Կ. [ենտրոնական] կօմիտէի անդամները,

Բ. Այդ մարմինը ինչ հիմքերով ձերմակը համարած է դաշնակցական է և իբրև իր լիազօրը՝ դրկած է գայն Ուրմիա-Սալմաստ,

Գ. Ինչն համար այդ օրերուն Կ. [ենտրոնական] կօմիտէն թոյլ չէ տուած Ուրմիա-Սալմաստի հայութեան գաղթել դէպի Կովկաս, երբ տաճիկ զինուորները արագօրէն կ'առաջանային դէպի այդ սահմանները:

Դատական Ատեան
Փ. ռխ] նախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւններ]

Թ. նիստ

29 նոյ. [տմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թաղէոսեան, Համ. [բարձում] Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան: Օրակարգ

1. Գէորգ Ալթունեանի հարց,
2. Յովհաննէս Սարգսեանի հարց,
3. Արևելեան Բիւրօից Դատական Ատեանիս դէմ յարուցուած մի շարք խնդիրներ,
4. Վ. Խորէնիի յարուցած հարցը Ստեփան Տէր-Աւետիքեանի մասին:

Լուծում

1. Մեր տրամադրութեան տակ դրուած էր ընդարձակ թղթածրար մը, որով կ'ամբաստանուեր Էջմիածնի նախկին կօմիսար Գէորգ Ալթունեանը. Ա. Պետական-հասարակական դրամներէն մօտ 30.000 թուլի վատնած ըլլալուն համար, Բ. Իր ինքնագլուխ գործունէութեան, և Գ. Էջմիածնի գաւառի մութ ոյժերին հովանաւորած ըլլալու համար:

Այս խնդրի քննութիւնը ժամանակին կատարած է Էջմիածնի դաշնակցական կօմիտէի կողմէ ընտրուած յանձնաժողով մը՝ բաղկացած Բ. Բահաթեանէ, Բ. Մուշեղեանէ և Յ. Միրզոյեանէ: Իր ընկերներու կատարած քննութիւնէն յետոյ՝ Վաղարշապատի կօմիտէն կորոշէ խնդիրը յանձնել Երևանի Կետր. [ոնական] կօմիտէին և անոր միջոցաւ դատի ենթարկել Գէորգ Ալթունեանը և հեռացնել գայն մեր կուսակցական շարքերէն:

Իր կարգին, Երևանի Կետր. [ոնական] կօմիտէի Շրջանային ժողովը կ'ընտրէ դատական մարմին մը, յանձինս՝ Գ. Խուտօեանի, Հայկ Սարգսեանի և Արամ Աղա-լանեանի, որոնք իրենց ներկայացուած փաստաթղթերի հիման վրայ քննելով Գ. Ալթունեանի խնդիրը, կը հաստատեն Էջմիածնի կօմիտէի կողմէ ընտրուած քննիչ յանձնաժողովի մեղադրանքը, որու հիման վրայ, 1918 մայիս 14-էն սկսեալ կը համարեն Գ. Ալթունեանը կուսակցութեան շարքերէն հեռացուած, մինչև որ ան կուսակցական դատարանի միջոցաւ կը կարողանայ վերականգնել իր պատիւը:

Այս հարցի առթիւ Դատական Ատեանս նախ քան իր կողմէ որոշում մը տալը, որոշեց մեր յաջորդ նիստին հրաւիրել ընկ. Հայկ Սարգսեանը՝ հասկնալու համար, թէ այժմ ինչ վիճակի մէջ կը գտնուի Ալթունեանի խնդիրը:

ՎԳԽԵՐԿՐԵՐ ԿԼԻՆԻԿԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

2. Յով. Սարգսեանի հարց

Գրութեամբ մը ընկ. Սարգսեան դիմած էր մեզ յայտնելով, որ երբ ինք այս տարուայ օգոստ.[ոսի] 27-ին Կարս կը մեկնի, այնտեղ ապուխտի գործարան բանալու համար, իսկոյն կապիտան Օսիպովի կարգադրութեամբ կը բանտարկուի ամբողջ 37 օր: Կարսի քաղաքագլուխ Նորհատեան կը յայտնէ ի վերջոյ Սարգսեանին, թէ այդ բանտարկութիւնը եղած է իր կարգադրութեամբ և թէ ինք հիմնուած է Թիֆլիսի ընկերներու տուած տեղեկութիւններուն վրայ, որոնք զինքը կ'ամբաստանին եղեր իբրև լրտես:

Սարգսեան կը խնդրեր քննել ու պարզել այս խնդիրը, կուսակցական տոյժի ենթարկել մեղադրող կողմը և վերացնել իրմէ Կարսի շրջանին աքսորուած լինելու անպատուութիւնը:

Այս խնդրի առթիւ որոշուեցաւ գրել Թիֆլիսի Կ.[ենտրոնական] կօմիտէին՝ պահանջելով անկէ, որ Սարգսեանի մասին ներկայացնէ իր ամբաստանութիւններն ու մեղադրանքները փաստացի կերպով և յայտնէ նաև, թէ ի՞նչ տուեալներու վրայ Սարգսեանը կը համարեն դաշնակցական:

3. Արևելեան Բիւրօն իր հերթապահ անդամ Գէորգ Ղազարեանի ստորագրութեամբ Դատական Ատեանիս ներկայացուցած էր ի քննութեան մի շարք կարևոր խնդիրներ, որոնք տեղի ունեցած են մեր կուսակցական կեանքի մէջ 1914 Ընդհանուր ժողովէն մինչև այսօր:

Այդ հարցերը, որոնց մանրամասնութիւնը կարելի է գտնել մեր թղթածրարի N 13 գրութեան մէջ, մեզ ներկայացուած են առանց անոնց քննութիւնը դիւրացնող անհրաժեշտ ծանօթութիւններով և ցուցմունքներով կցուած ըլլալու:

Դատական Ատեանս ուզելով այդ խնդիրը ներսէ քննութեան սկսել՝ որոշեց գրել Բիւրօին, որ այդ հարցերու շուրջ անհրաժեշտ տեղեկութիւններ իրեն տայ, մանաւանդ հետևեալ երկու խնդիրներու շուրջ անմիջապէս. Ա. 1917 թ. ռուսական յեղափոխութեան ժամանակամիջոցին ձեռք բերուած ռազմամթերքներու և զիֆոնի³¹ գործունէութեան հաշիւները, Բ. Արևմտահայ Գործադիր մարմնի գործունէութիւնը, որոնք իսկոյն կէտ մեր քննութեան առարկայ պիտի դառնան:

4. Ասկէ առաջ ընկ. Վ. Խորէնի գրութեամբ մը պահանջած է մեզմէ, որ պարզուի Ստեփան Տէր-Աւետիքեանի պրօպօկատօր լինելու հանգամանքը: Տեղեկութիւններ ստանալու համար նա խորհուրդ տուած էր մեզ դիմել Բիւրօին, բայց որովհետև Բիւրօն իր գրաւոր պատասխանով յայտնած էր մեզ, թէ այդ մասին ինք տեղեկութիւն չունի և թէ պէտք է այդ առթիւ դիմել Խորէնիին և Վրաստանի Կ.[ենտրոնական] կօմիտէին, Դատական Ատեանս նկատելով, որ Խորէնին արդեն վերադարձած է Երևան, որոշեց բացատրութեան համար հրաւիրել զայն մեր յաջորդ նիստին:

Դատական Ատեան
Փ.[ոխ] նախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւններ]

Լ. նիստ

30 նոյ.[եմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թաղէոսեան, Համբարձ.[ում] Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան: Օրակարգ

- 1. Գէորգ Ալթունեանի հարցի շուրջ Հայկ Սարգսեանի ցուցմունքները,
- 2. Հրաւիրել ընկերներ Խորէնիին և Սահակ Թորոսեանը, իրենց վերաբերած հարցերուն շուրջ տեղեկութիւններ ստանալու համար

Լուծում

- 1. Ընկեր Գէորգ Ալթունեանի մասին բացատրութիւններ տալու համար հրաւիրուեցաւ ընկ. Հայկ Սարգսեանը, որ հետևեալը յայտնեց մեզ.

31 Զինվորական ֆոնդ:

«Ալթունեան դաշնակցական ընկեր է և բաւականին յայտնի է մեր մէջ որպէս մտա-տրական ոյժ: Եղած է ուսուցիչ Գէորգեան ձեմարանի մէջ: Դեռ մի քանի ամիսներ առաջ Եկատերիտոպարի մէջ կը հրատարակէր «Արձագանգ» անունով թերթ:

Իր հաշիւները երբ քննեցինք՝ տեսանք, որ մօտ 30.000 թուրքի մը բաց կայ: Ալթունեան թղթախաղի մէջ կորսնցուցած է այդ դրամը: Ամբողջ Էջմիածնի գաւառը կը վկայէ այդ:

Մեր որոշումը, թէ նա կուսակցութեան շարքերէն հեռացուած է, իր վատնած և հաշիւը չնէրկայացուցած գումարներուն համար, հրատարակուած է ժամանակին «Զանգ»-ին³² մէջ: Իր կինը, որ այդ օրերուն Թիֆլիս կը գտնուէր, վախնալով որ մի գուցէ այդ պակասած գումարներուն պատճառով իր ամուսնի գլխին մի փորձանք գայ, դիմած է նոյնիսկ Ռամիշվիլու միջամտութեան, իսկ վերջինս Թիֆլիսով Երևան հարցուցած է, թէ ինչ վիճակի մէջ կը գտնուի Ալթունեան:

Ալթունեանի անմիջական վերահսկողը եղած է Սմբատ Խաչատրեան: Բայց այդ պակասած գումարի մէկ մասը միայն կօմիսարիատին կը պատկանէր, մնացեալը, մեծ մասով, պարենաւորման գումարներէն էր:

Գէորգ Ալթունեան լաւ ծանօթ է նաև Ս. Վրացեանին:

Որոշուեցաւ Ալթունեանի հարցի առթիւ յաջորդ անգամ լսել նաև ընկ. Սմբատ Խաչատրեանը և Ս. Վրացեանը:

2. Որոշուեցաւ երկրորդ անգամ ըլլալով՝ հրաւիրել ընկ. Խորէնին մեր նիստին, որ Ստեփան Տէր-Անտոնիքեանի շուրջ իր յարուցած հարցին առթիւ մեզ տայ տեղեկութիւններ: Նոյնպէս որոշուեցաւ հրաւիրել ընկ. Ս. Թորոսեանը, որ լուսաբանութիւններ տայ մեզ Քրմոյեանի՝ իր դէմ ըրած մեղադրանքներու մասին:

Դատական Ատեան
Փ.[ոխ] նախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւններ]

ԼԱ. նիստ

3 դեկտ. [եմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թաղէոսեան, Համբարձ.[ում] Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան:
Օրակարգ

1. Գէորգ Ալթունեանի հարց,
2. Յ. Միրզոյեանի հարց,
3. Յ. Ճերմակի հարց

Լուծում

1. Հրաւիրուած էր ընկ. Ս. Վրացեանը, որ Գէորգ Ալթունեանի անցեալ կուսակցական կեանքի մասին ըրաւ հետևեալ ցուցմունքները.

«Ճեմարանէն կը ծանչնամ զայն: Ճարպիկ, ուշիմ տղայ էր: Իր ընթացքը աւարտելէն և Գերմանիա սովորելէն յետոյ, դարձաւ ուսուցիչ ձեմարանի մէջ: Սկիզբէն ի վեր թղթախաղի սիրահար եղած է, իր աշակերտները կը պատմեն, որ ամբողջ գիշերները թղթախաղով պարապելուն՝ ցերեկները դասի ժամանակ կը քնանայ:

Ռուսական յեղափոխութիւնէն վերջ աչքի կ'իյնայ, կը դառնայ կօմիսար Էջմիածնի շրջանին մէջ: Կուսակցական գործերու մէջ ալ աչքի կ'իյնայ: Նորէն սակայն թղթախաղը ձեռքէ չձգէր: Իր ստացած դրամները, հասարակական գումարները կսկսի վատնել այդ կերպով:

Կուսակցութիւնը քննութիւն կը կատարէ: Ալթունեան՝ առանց սպասելու քննութեան արդիւնքները, խոյս կուտայ: Անցեալ տարի յուլիսին Սօջիում հանդիպեցայ իրեն՝ իր կնոջ հետ միասին: Իմ հարցին, թէ ո՞ր կը մեկնի՝ պատասխանեց, որ Կովկաս ապրել

32 «Զանգ» – հասարակական, քաղաքական և գրական եռօրյա թերթ: Հրատարակվել է Երևանում 1917–1919 թթ., «Կուլտուրա» տպարանում: ՀՅԴ օրգան: Խմբագիրներն էին Միմոն Վրացյանն ու Արշակ Ղազարյանը:

անկարելի լինելուն՝ կը մեկնի Հիսիսային Կովկաս:

Երկրորդ անգամ հանդիպեցայ իրեն Եկատերինոդար, ուր գիմնագիայի տեսուչ էր հրաւիրուած: Այդ օրերուն այդտեղ երիտասարդական միութիւն մը կը կազմուէր: Ինձ ժողովի հրաւիրեցին: Ընկերներուն յայտնեցի, որ Ալթունեանի ներկայութիւնէն աշխատեն օգտուել: Իմացայ ի վերջոյ ընկերներէն, որ նա կուսակցական գործերով ալ կ'զբաղէ եղեր:

Երբ Երևան եկայ, նոր միայն հասկցայ, որ Ալթունեանի շուրջ ինչ խնդիր է ծագեր: Այն որոշումը, որ Երևանի Շրջանային ժողովը հրատարակած է «Զանգ»-ի մէջ, իսկոյն թերթին մէջէն կտրելով ուղարկեցի այն տեղի մեր մարմինն»:

Իբրև լրացում ընկեր Տէրտէրեան յայտնեց, որ մի քանի ամիս առաջ, երբ ինք Եկատերինոդար կը գտնուէր, այնտեղի մեր ընկերներ մտածեր են եղեր Ալթունեանը իբրև պատգամատուր ուղարկել Ընդհ.խմբով ժողովին: Այս ցոյց կուտայ, ըսաւ ընկ. Տէրտէրեան, որ այնտեղի ընկերները լուր ունեցած չէին Ալթունեանի մասին տրուած կուսակցական որոշումէն:

Այնուհետև, Ալթունեանի թղթածրարին մի քանի մասերը կարդացուելէն յետոյ, Դատական Ատեանը որոշեց հարցնել ընկ. Մմբատ Խաչատրեանին, որ իբրև նա-հանգային կօմիսար անոր անմիջական վերահսկողն է եղած, թէ. Ա. Կուսակցական և կառավարական ներկայացուցիչներու միջոցաւ Ալթունեանի մասին կատարուած քննութեան արդիւնքը ծանօթ է իրեն, Բ. Գիւղացիներէ հաւաքուած հարկերը ուղղակի թէ Ալթունեանին միջոցաւ պետական գանձարան պիտի մտնէին, Գ. Ինքը՝ Մմբատ Խաչատրեանը, որպէս նահանգային կօմիսար դատախազին յանձնամ է Գ. Ալթունեանը:

2. Միրզոյեանի հարց

Միրզոյեանի մասին մեր նիստին հրաւիրուած ընկ. [Նիկոլ] Աղբալեան տուաւ հետևեալ ցուցմունքները.

«Միրզոյեանի մասին շատ քիչ բան գիտեմ: 1909-1912 միայն եղած եմ Պարսկաստան: Մարմինը զայն հեռացուցեր է մեր շարքերէն – այդ ես չգիտեմ: Հեռանալէս վերջ իր հետ յարաբերութիւն չեմ ունեցած: Երբեմն բանաստեղծութիւններ կը դրկեր ինձ, գոր կը հրատարակէի «Նոր Հոսանք»-ի մէջ:

Մեր յեղափոխական կազմակերպութեան մէջ նա մարմնի անդամ եղած չէ: Խանասարի արշաւանքին մասնակցած ըլլալով՝ աչքի է ընկած: Եփրեմի գործին մէջ ևս մասնակցութիւն ունեցած է, բայց ոչ մարմնի կողմէ:

Լաւ պաշտօններ, մասնաւոր՝ դիպլօմատիկական պաշտօններ, ձեռք բերելու մեծ հակում ցոյց կուտար: Մեր ընկերներուն և կուսակցական զանգուածին հետ շատ գործ ունենալ չէր ուզեր, կարծես՝ իր դիրքն ալ այդ կը պահանջեր, և յետոյ, Պարսկաստանի մէջ գործող ընկերներէն շատերը եկուորներ էին, և ինք իբրև տեղացի, հեռու կը պահեր ինքզինքը անոնցմէ:

Մեր վարած կուսակցական քաղաքականութեան հակառակ էր նա: Եփրեմ ալ չէր հաւաներ մեր քաղաքականութեան: Մի շարք ընկերներու և Միրզոյեանի միջև յարաբերութիւնները այնքան ալ լաւ չեն եղած: Կ'ենթադրեմ, որ Միրզոյեանի ներկայ հարցը արդիւնք է անելի շատ բժիշկ Տէր-Ստեփանեանի և անոր միջև սկիզբէն ի վեր յառաջ եկած յարաբերութիւններու լարումով:

Դրամական խնդիրներու մէջ մաքուր է եղած Միրզոյեան, և արդեն մեր կուսակցական կեանքին մէջ նա դրամական գործերու հետ առնչութիւն չէ ունեցած»:

Միրզոյեանի մասին ընկ. Աղբալեանի ցուցմունքները ևս լսելէ, անոր շուրջ մեր տրամադրութեան տակ դրուած փաստաթղթերու ամփոփումը և մեր լսած վկաներու ցուցմունքները անգամ մը ևս աչքի անցնելէ յետոյ, Դատական Ատեանը եկաւ հետևեալ եզրակացութեան.

Ա. Նկատելով, որ Միրզոյեան իր մէկ տարի կախակայման շրջանը լրացնելէ յետոյ, հակառակ տեղական կօմիտէի կողմէ յաջորդ տարի իրեն եղած հրաւերին, կը մերժէ մտնել կուսակցութեան շարքերը, որով ուրեմն համարած է ինքզինքը հրաժարած մեր կազմակերպութիւնէն,

Բ. Նկատելով, որ 1914 թուին մինչև այս տարուայ ապրիլ ամիսը Միրզոյեան կը գործէ կազմակերպութիւնէն բոլորովին անկախ, իրողութիւն մը, որ ինքն ալ կը հաստատեն իր ընդարձակ բացատրագրի երես 12-ի մէջ երրորդ մէջլիսի ընտրութեանց

համար անկախաբար իր ըրած թեկնածութեան առթիւ գրած հետևեալ տողերով.

«Ես այսքանը գիտեմ, որ ամէն դաշնակցական՝ լինելով նա ներսը թէ դուրսը, պարտաւոր է ենթարկուել դաշնակցական ծրագրին և նրա ընդհ. [անուր] ժողովների վճռին, բայց ինձ համար պարզ չէ, թէ շարքերից դուրս ելած ընկերը պարտաւոր է ենթարկուել Շրջանային ժողովների վճիռներին, թէ ոչ»:

Նոյն էջի վրայ, դարձեալ.

«Երբ նա իմ մեկուսացման ժամանակ ինձ ընկեր չի հաշուում, հօ, իրեն ինչ, թէ ես ինչ եմ արել: Հազարաւոր ոչ-դաշնակցականներ որ ուզում են շարքեր մտնել, պատասխանատու են լինում կուսակցութեան առաջ այն օրէն միայն, և ոչ թէ դրանից առաջ իրենց կատարած ուէ գործի համար»:

Գ. Նկատելով, որ կետորոնականը ինքը ևս սխալած է Միրզոյեանի 1914-էն կազմակերպութեան հրատարակած չպատասխանելէ յետոյ զայն լռելայն ընկեր համարելով, և 1919 ապրիլին տեղական կոմիտէին գրած իր մէկ նամակով Միրզոյեանի անցեալ գործունէութեան առթիւ անոր կախակայման շրջանը երկարացուցած յայտարարելով, Դատական Ատեանս կ'որոշէ.

ա. Յովսէփ Միրզոյեանը դուրս համարել մեր կազմակերպութիւնէն 1914 թուականէն սկսեալ,

բ. Միրզոյեան կարող է մտնել մեր շարքերը իբրև նոր ընկեր միայն, եթէ համաձայն մեր ներքին կանոնագրի .....³³ յօդուածի տրամադրութեան ընկերները հաւանին զայն իրենց մէջ ընդունել, բայց նոյնիսկ այս պարագային կետորոնական կոմիտէն կարող է մերժել անոր մուտքը՝ նկատի ունենալով անոր անցեալ գործունէութիւնը: Այս տեսակէտէն առաջնորդուած՝ մենք կը գտնենք, որ Շահաստանի Կ. [ենտրոնական] կոմիտէն իր իրաւունքին մէջ է եղած՝ մերժելով Միրզոյեանի մուտքը տեղական կոմիտէի մէջ:

3. Զ. Ընդունակի հարց

Ընկ. Աղբալեան ըրաւ հետևեալ ցուցմունքները Զ. Ընդունակի մասին.

«Լաւ չեմ ճանչնար զայն, գիտեմ միայն, որ «Հորիզոն»-ին կ'աշխատակցեր: Ինքզինք դաշնակցական չէր համարեր, ուրիշներ ալ արդեն զինքը չէին համարեր դաշնակցական: Թիֆլիսի Կ. [ենտրոնական] կոմիտէի անդամները և Ջամալեանը կարող են իր մասին ձեզ տալ տեղեկութիւններ, քանի որ Ընդունակը բաւական երկար ժամանակ Թիֆլիսի շրջանն է ապրած»:

Դատական Ատեան
Փ. [ոխ] նախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւններ]

ԼԲ. նիստ

Դեկտ. [եմբերի] 6 [1919]

Տեղի չունեցաւ այս նիստը: Նոյ. [եմբերի] 6-ը ազգային տօն լինելով՝ պարլամենտի բոլոր անդամները պատրաստուած էին ներկայ լինելու զօրահանդէսին:

[Քարտուղար]
Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւն]

ԼԳ. նիստ

7 դեկտ. [եմբերի] [1919]

Ներկայ էին՝ Լևոն Թաղէոսեան և Մերուժան Օզանեան:

33 Բնագրում այսպես է:

Օրակարգ

1. Գեորգ Ալթունեանի հարց,
2. Յովհ. Սարգսեանի ցուցմունքները իր մասին,
3. Յակոբ Տէր-Ջաքարեանի ցուցմունքները խմբապետ Սմբատի և Կարօ Սատունիի դէմ եղած ամբաստանութեանց մասին,
4. Խմբապետ Սմբատի ցուցմունքները:

Լուծում

1. Գեորգ Ալթունեանի հարցի քննութեանց մասին պարտականութիւն դրուած էր Դատական Ատեանիս նախագահին վրայ, որ տեսակցութիւն մը ունեցաւ ընկ. Սմբատ Խաչատրեանի հետ և մի քանի կետերու շուրջ այդ գործին վերաբերեալ տեղեկութիւններ ունենայ: Ընկեր նախագահը յայտնեց, որ ինք տեսակցած է Խաչատրեանի հետ, բայց վերջինս յայտնած է, որ ինք ոչ մի տեղեկութիւն չունի այդ մասին: Ալթունեանի ժամանակ կօմիսարիատի վերահսկող պաշտօնեայ է եղած Սահակ Թորոսեանը, որուն պէտք է դիմել այս մասին լուսաբանութիւններ ստանալու համար – աւելցուցեր է ընկ. Խաչատրեանը:

Որոշուեցաւ դիմել ընկ. Ս. Թորոսեանին՝ այս մասին լուսաբանութիւններ ստանալու համար:

2. Յովհաննէս Սարգսեան անձամբ դիմած էր Դատական Ատեանիս՝ իրեն յարուցած խնդրի մասին տեղեկութիւն ստանալու համար: Ատեանս յայտնեց իրեն, որ իր հարցի քննութիւնը մեր սեղանի վրայ է այժմ: Բայց որովհետև իր հարցի մասին անհրաժեշտ բացատրութիւններու պէտքը ունեինք, Սարգսեան հետևեալ ցուցմունքները ըրաւ իր մասին.

«Երևանցի եմ, մօտ 24 տարեկան: Տեղւոյս թեմականի երրորդ դասարանը աւարտելէ յետոյ, գացած եմ Թիֆլիս և հետևած հաշուապահական դասընթացքի: Թիֆլիս ամուսնացած եմ, 4 տարիէ իվեր:

Ծառայած եմ Երևան պրավատնիկ³⁴, գացած եմ յետոյ Թիֆլիս և գործած եմ պապիրոսի գործարանի մէջ: Վաղարշապատի մէջ եղած եմ հաշուապահ: Սարիղամիշ ինժիների մը մօտ ծառայած եմ: Մէկ տարի ութ ամիս Թիֆլիսի մէջ փոխգիտի զինուոր եղած եմ, միննոյն ժամանակ՝ զբաղուած եմ զէնքի առևտուրով:

Դաշնակցական եղած եմ առաջուց յեղափոխութեան օրերուն: Միլիցիայի խումբ մը զինուոր ընկերներով համակրանք ունեցած ըլլալով դէպի Դաշնակցութիւնը, մտած եմք այդ կազմակերպութեան մէջ: Մեզ դասախօսելու եկած էին ընկերներ Կորիւն, Բագրատ Թովձեան և ուրիշներ: Բացի վերջին ամիսներէն, կանոնաւոր կերպով ես վճարած եմ իմ կուսակցական տուրքը:

Ծառայիս նիւթական վիճակը լաւ չէ եղած: Անոնց օգնած եմ շարունակ: Թիֆլիսի մէջ ապուխտի գործարան բացած եմ: Այս գաղափարը յղացանք, երբ Թիֆլիս եկած էր Գանձակէն Խորոզ Խօձան: Գանձակեցի Միմէոն Տառաշեանը, ես և Խօձանը միասին գործի սկսանք: Ինձ օգնած է իմ աները, որ 30–40.000 ռ. դրամագլուխ տուած էր: Մեզ պէտք եղաւ նախ և առաջ պզտիկ ապուխտի գործարան մը ունենալ, որուն համար մեր նախատեսած չափէն շատ աւելի մեծ գումար մը՝ 15.000 ռ. ծախք եղաւ, ասոր համար Խօձանը իր դրած դրամագլուխը առնելով՝ հեռացաւ մեզմէ, անոր տեղ մենք նոր ընկեր ունեցանք՝ Բագրատ Պէզլիսարօֆը:

Թիֆլիսի մեր գործին վնաս ըրինք, ասոր համար որոշեցի Կարս մեկնել և հոն այդ գործը շարունակել: Նախ քան Կարս մեկնելս՝ դիմեցի ընկ. Կորիւնին և խնդրեցի, որ ինձ յանձնարարական նամակ մը տայ այնտեղի ընկերներուն ուղղուած: Կորիւնը խոստացաւ այդ, բայց երեք օր վերջ երբ գացի իր մօտ խոստացուած թուղթը առնելու՝ Կորիւն ինձ յայտնեց, որ Կարսում նոր պաշտօններու համար տեղ չկայ, և հետևաբար չի կրնար զինքը յանձնարարել: Եթէ կ'ուզէ, Երևանի համար կուտայ մի այդպիսի թուղթ: Ես մերժեցի: Նա ինձ տուաւ յանձնարարական թուղթ մը Ալէքսանդրապօլի ծանօթ ընկերներէն մեկէն ուղղուած, թէ Սարգսեան մեր միլիցիայի ընկերներէն է, ինձ դիմեց այդտեղ պաշտօն գտնելու համար, յայտնեցի իրեն, որ պաշտօն չկայ, այժմ ձեզ կը ներկայացնեմ, եթէ ունեք տրամադրելի պաշտօն՝ տուեք: Նկատելով, որ թուղթը ինձի

ՎԻՍ՝ համահայկական հանդես Ե (ԺԵ) քառի, թիվ 3 (43) հոյիս-տեպրեմբեր, 2013

34 Գնացքի ուղեկցողավար:

ունէ՝ օգուտ չպիտի տայ, պատռեցի գայն Կորինւնէն բաժնուելէս յետոյ:

Գացի Կարս ինձ հետ ունենալով երկու ընկերներէ՝ յանձնարարական նամակներ – Եղիշէ Բաղալեանէ՝ յանձնելի Արտուշ Քոչարեանին (Կարս), և Նիկոլ Զամալեանէն՝ ուղղուած Յակոբ Մէլոյեանին: Երկու նամակագիրներն ալ զիս կը յանձնարարեին իրենց ծանօթներուն՝ իբրև դաշնակցականներ:

Կարս երբ հասայ, ինձ հետ կը գտնուէր Բաղդօ Նաթիկեան անուն մէկը: Հազիւ հիւրանոց իջած, այս պարոնը զատուեցաւ ինձմէ՝ տեսնելու համար գէներալ կուպերնայթօրը³⁵: Քիչ վերջ, յանկարծ երկու պաշտօնեաներ կուգան և իմ ինքնութիւնը հաստատող թղթեր կ'ուզեն: Ես ցոյց տուի անցագիրս, բայց անոնք չբաւականացան: Հազուստներս և իրեղեններս խուզարկեցին, ոչ մի կասկածելի բան չգտան, բայց ինձ դարձեալ առաջնորդեցին բանտ, ուր մնացի ամբողջ 37 օր: Հակառակ իմ կրկնակի դիմումներուս, զիս ոչ ոք լսեց: Ընկերս՝ Նաթիկեան, ևս ձեռքակալուեցաւ, որովհետև ինքզինք յայտարարեց պօլշևիկ: Նա ևս բանտ առաջնորդուեցաւ, բայց ի վերջոյ իմացայ, որ նա նոյն օրն իսկ ազատ է արձակուէր: Կ'ենթադրեմ, որ Նաթիկեանը լրտես մըն էր:

Երբ ազատուեցայ բանտէն, դիմեցի գէներալ Օսէփովին³⁶ և հարցուցի, թէ ինչու զիս բանտարկած է: Նա ինձ պատասխանեց, որ իրեն այդպէս է պատուիրուած: Քաղաքագլուխ Նորհատեան յայտնեց, որ Թիֆլիսի ընկերներու ցուցմունքի վրայ բանտարկել տուած է զինքը: Երբ Թիֆլիս գացի և Կորինւնէն ուզեցի տեղեկութիւն այս մասին, նա ինձ պատասխանեց, որ եղածը թիւրիմացութեան արդիւնք է: Թիւրիմացութիւն է կ'ըսեին, բայց դարձեալ իբրև պատիժ զիս արքայութեան կը պահեն Կարսէն»:

Ի վերջոյ Սարգսեան յայտնեց, որ այս մասին լուրջ քննութիւն կատարուի: Յայտնեց, որ Երևանի մէջ զինքը ձանչցողներ կան – գործակալ արագ քահանայ Միմէճո Տէր-Յակոբեանը, Ալէքսանդր Յակոբեանը, միլիցայատի օգնական Առաքելեանը և թիֆլիսեցի բանուոր Արամը:

Սարգսեան յայտնեց, որ այս վերջին ամիսներուն 30–40.000 րուպլի վնասած է այս անիրաւ բանտարկութեան պատճառով, և թէ իր խնդրանքն այն է, որ այս մասին ալ կարգադրութիւն մը ըլլայ, քանի որ այս պահուս ահագին քանակութեամբ դրամ է պարտք իր աներոջ, և մաս մը դրամ ալ ասորիի մը – Շաուլ Փօլիսին:

Սարգսեան ցոյց տուաւ իր Թիֆլիսի և Երևանի հասցէները, որոնք են.

Ստարո կազարմա, թիւ 4, Երևան

Մէրէպիբանայա փողոց, թիւ 56, Թիֆլիս:

Որոշուեցաւ յաջորդ անգամ հարցաքննել Սարգսեանի ցոյց տուած վկաները:

3. Խմբապետ Սմբատ ամբաստանած էր Կարօ Սասունին՝ յայտարարելով, որ ան Մուշի մէջ ձրիօրէն կամ աննշան գներով հաւաքած է արմտիք և Արևելեան Բիւրօին զանոնք ցոյց տուած է փողով գնուած: Իբրև վկայ ցոյց տուած էր ան Յակոբ Տէր-Զաքարեանը: Վերջինս Դատական Ատեանիս կողմէ կանչուած ըլլալով՝ ըրաւ. Կարօ Սասունիի գործունէութեան մասին կարգ մը ցուցմունքներ, որոնց մանրամասնութիւնը կարելի է գտնել Սասունիի թղթածրարին մէջ:

Կարօ Սասունին ևս փոխադարձաբար ամբաստանած էր Սմբատը, իբրև թալանիչ, հակակարգապահ և հակադաշնակցական: Յակոբ Տէր-Զաքարեան տուաւ այս մասին ևս բացատրութիւններ, զոր յետոյ ներկայացուց գրաւոր կերպով ալ:

4. Խմբապետ Սմբատ ասկէ առաջ հրապարակ հանած էր փոքրիկ պրօշիւր մը³⁷, մատնանշելով մի շարք հասարակական գործիչներ իբրև զեղծարար: Դատական Ատեանիս կողմէ պարտք դրուած էր ընկ. Օզանեանի վրայ, որ հարցաքննէ Սմբատը: Խմբապետ Սմբատ իր նախապէս ըրած գրաւոր ցուցմունքներու վրայ անելցուցած է և մի քանի ուրիշներ, յայտարարելով միաժամանակ, որ իր յարուցած հարցերուն շուրջ մանրամասն տեղեկութիւններ կրնան տալ Գրիգոր Պուլկարացին³⁸ և Վարագդատ

35 Նահանգապետը:

36 **Հովսէփյան Արտեմ Գրիգորի** (1879, Դաղեթ-Խաչէն – 1923, Ալավերդի) – ՀՀ բանակի գէներալ-մայոր:

37 Սմբատի հետ ինակությամբ տպագրված նշված գրքույկ-դիմում-տետրակ չհայտնաբերեցինք, հավանաբար այն եղել է ձեռագիր տեսքով:

38 **Քուլդարացի Գրիգոր (Կոզեյան)** – ազգային-ազատագրական պայքարի գործիչ: Ծնվել է Կարինում: Ջրաղվել է զինագործությամբ: 1915 թ. Վանի ինքնապաշտպանության ակտիվ

ԼԴ. նիստ

9 դեկտ. [եմբերի] [1919]

Ներկայ էին՝ Լևոն Թադէոսեան և Մերուժան Օզանեան:

Օրակարգ

1. Յովհաննէս Սարգսեանի հարց,
2. Քրմոյեանի բողոքը Սահակ Թորոսեանի դէմ,
3. Ստեփան Տէր-Անտոիքեանի հարց,
4. Խաչ. Բզնունիի հարց:

Լուծում

1. Յովհաննէս Սարգսեանի մասին մի քանի վկաներ կանչուած էին հարցաքննութեան համար, որոնք սակայն Ատեանիս ներկայացած չըլլալուն, պարտականութիւն տրուեցաւ ընկ. Օզանեանի վրայ, որ կրկին հարցաքննութեան համար հրաւեր կարդալ պալ. Ալէքսանդր Յակոբեանին, գործակալ աւագ քինյ. Արրահամեանին: Հակառակ պարագային եթէ անոնք հնարաւորութիւն չունենան Ատեանիս ներկայանալու, ընկ. Օզանեան գաւտոնք կը հարցաքննէ և գրաւոր կ'ուտայ նաև անոնց ցուցմունքները:

Ընկ. նախագահը յայտնեց, որ ինք տեսած է Թիֆլիս բանուոր Արամը, և այս մասին զայն հարցաքննած: Արամը յայտնել է, որ ինք ձանչցած է Սարգսեանը, երբ ան Թիֆլիսի մէջ միլիցիայի զինուոր է եղած: Թիֆլիսի մէջ Սարգսեան դաշնակցական ընկեր է եղած, բայց՝ ոչ ոնէ կերպով աչքի ընկած: Յովհ. Սարգսեան իբրև լրտես ոնէ կերպով կասկած չէ ներշնչած ոչ մէկին, բայց Թիֆլիսի բոլոր ընկերները համոզուած զիտեն, որ վրաց կառավարութիւնը կաշառած է մի շարք տղաներ, որոնք դաշնակցականի դիմակին ներքև մեր մէջ մտած լրտեսութիւն կ'ընէին եղեր:

Որոշուեցաւ կրկին գրել այս մասին Վրաստանի Կ.[ենտրոնական] կօմիտէին, շտապողաբար տեղեկութիւն ստանալու համար, միաժամանակ գրել ընկ. բժիշկ [Տէր-] Դաւթեանին, որ Սարգսեանի գործին հետ առնչութիւն ունեցող անձնատրութիւնները, գանձակեցի Սիււէնն Ֆառաշեանը, Խոսրով Խօժանը, Պաղտօ Նաւթիկեանը, ասորի Շառլ Փօլիսը, իր ընկերներէն Եղիշէ Բաղալեանը և Նիկօլ Զամալեանը, տեսնի, և հարցաքննէ անոնց, տալիք պատասխաններում գրաւորապէս ստանալով և մեզ ուղարկելով: Նոյնպէս գրել Կարս՝ ընկեր Նորհատեանին, հասկնալու համար, թէ ովքեր հրահանգած էին իրեն Սարգսեանը բանտարկել տալու համար: Նաև յանձնարարուի Նորհատեանին, որ այս առթիւ իրեն ուղարկուած նամակը մեզ հասցնէ վստահելի անձնատրութեան մը միջոցու:

2. Ընկ. Սահակ Թորոսեան չկարենալով ներկայանալ Դատական Ատեանիս՝ գրաւոր կերպով մեզ կ'իմացներ, թէ իրօք ինք խնամատարութեան մինիստր եղած ժամանակ Վահագն Քրմոյեանի մասին ըրած է այդպիսի յայտարարութիւն, իրեն ըսած է, որ Քրմոյեան խնամատարութեան մինիստրի մօտ պաշտօնեայ է, բայց չգար գործելու: Մինչ այդ հարցով կ'սկսի Թորոսեան հետաքրքրուել, յանկարծ, դեռ բաւարար պատասխան չստացած՝ կը լսէ, որ Քրմոյեան մէկներ է Տրայիզոն: Թորոսեան կը յանձնարարէ մինիստրութեան հաշուապահական բաժնի վերատեսչին և վերաքննական բաժնի վարիչ Ստ. Խաչիկյանին, որ զբաղուեն Քրմոյեանի հարցով: Անոնք մի քանի օր վերջ կը յայտարարեն, թէ Քրմոյեան խնամատարութեան մինիստրութիւնէն ստացած է մօտ 50.000 ռ., բայց այդ գումարի դիմաց արդարացուցիչ փաստաթղթեր չի ներկայացուցած: Ահա ասոր վրայ է, որ Թորոսեան թէ ֆրակցիայի և թէ պարլամենտի մէջ կ'ընէ այդպիսի յայտարարութիւն:

մասնակից: Կյանքի վերջում գործել է Կ. Պոլսում: Մահացել է 1922 թ.:

39 **Տեղոյան Վարազդատ Մկրտիչի** (1887-1938) – փիլիսոփա, թարգմանիչ, բառարանագիր: Ծնվել է Վանում: Վազգեն Տեղոյանի կրտսեր եղբայրը: Վանի ինքնապաշտպանութեան մասնակից: Եղել է Արևմտահայ Գործադիր մարմնի նախագահ: Ձերբակալվել է խորհրդային իշխանութեան կողմից և մահացել սիբիրյան աքտորում:

ՎԱԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ե (ԺԵ) քաարի, թիվ 3 (43) հուլիս-սեպտեմբեր, 2013

ՎԻՄ համահայկական հանդես

Ժամանակ մը վերջ, կը գրէ ընկ. Թորոսեան, երբ մինիստրութեան գործերու գոյ-
քերը կարգի կը բերէր, կը գտնուէն յանկարծ, ըստ վերաքննական բաժանմունքի
զեկուցման, Քրմոյեանի հաշիւները, որոնցմէ կը պարզուի, որ Վ. Քրմոյեան մինիստ-
րութեան ներկայացուցչին է մուծել 90.000 ռուպլի հաշիւ, գրեթէ երկու անգամ ատելի
այն դրամէն, որ նա ստացած է մինիստրութիւնէն: Այս բոլորէն վերջն է, որ Քրմոյեան կը
տեսնէ Սահակ Թորոսեանը, վերջինս կը խոստանայ իրողութիւնը յայտնել ֆրակցիային,
որ սակայն այդ ատեն չգործեր եղեր: Ար. [նեյյան] Բիւրօին յայտարարէ է իրողութիւնը:
Թորոսեան կը վերջացնէ իր նամակը յայտարարելով, որ յաւելեալ հաշիւներու համար՝
որ տեղէն դրամ ստացած է Քրմոյեանը, այդ մինչև այժմ իրեն անծանօթ կը մնայ:

3. Ստեփան Տէր-Աւետիքեանի հարցի մասին որոշուեցաւ կրկին գրել Վրաստանի
Կեռք. [ոնական] կօմիտէին, որ փութացնէ մեզ իր տալիք տեղեկութիւնները: Որոշուեցաւ
նոյնպէս գրել ընկ. [Տեր] Դաթեանին, որ այդ մասին հարկ եղած հետապնդումներ ինքն
ալ կատարէ:

4. Որովհետև Վրաստանի Ազգ. [ային] խորհուրդի դաշն. [սակցական] ֆրակցիան
Բզնունիի մասին մեզ չէր տուած մինչ այժմ ունէ պատասխան, որոշուեցաւ գրել թէ
Վրաստանի Կ. [նետրոնական] կ. [ոմիտէ]-ին և թէ բժիշկ Թորոսեանին, որ իրենք այս
մասին հարկ եղած աշխատանքը կատարեն և արդիւնքը մեզ տեղեկագրէն:

Փ. [ոխ] նախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
Անդամ՝ Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւններ]

ԼԳ. նիստ

11 դեկտ. [նոյեմբ] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թաղէոսեան, Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան:

Օրակարգ

1. Ստեփան Տէր-Աւետիքեանի հարց,
2. Յովհ. Սարգսեանի հարց,
3. Միլոզոյեանի հարց,
4. Քրմոյեանի բողոքը Թորոսեանի դէմ:

Լուծում

1. Վրաստանի Կեռք. [ոնական] կօմիտէն իր դեկտ. [նոյեմբ] 4-ի թուակիր նամակով
գրութեան մէջ յայտնել է պատասխան՝ ի պատասխան մեր գրած նամակին, թէ իր
ստացած տեղեկութիւններու համաձայն Ստեփան Տէր-Աւետիքեանը ոչ մէկ կապ չէ
ունեցած ռուսական օխրանկայի հետ և անոր անունը թիրիմացութեամբ կապուած է
այդ գործին, որին մասնակից եղած է Գանձակի մի հայ հասարակական գործիչ:
Ատեանս նկատի ունենալով, որ համաձայն Խորէնիի մեզ տուած տեղեկութեան, Գէորգ
Խատիսեան ևս այդ մասին ծանօթութիւններ ունի եղեր, որոշեց այս վերջնայն ցուց-
մունքները ևս լսել, երբ կը հասնի Երևան:

2. Յովհ. Սարգսեանի գործի առթիւ որովհետև Բիւրօն ևս գրած է նամակ Վրաս-
տանի Կեռք. [ոնական] կօմիտէին: Այս վերջինէն ստացուած է արդէն պատասխան
Բիւրօին ուղղուած, թէ ինք՝ Սարգսեանը իբրև լրտես ձեռքակալել տալու համար ունէ
հրահանգ չի տուած Կարսի քաղաքագլուխ Նորհատեանին, այլ այդպիսի հրահանգ
տուած է Հայաստանի կառավարութեան Թիֆլիսի զինուորական ներկայացուցիչը:
Ատեանս նկատի ունենալով, որ իբրև լրտես մեղադրուողը դաշնակցական ընկեր մըն
է, որ նախօրօք իր խնդիրը մեզ ներկայացուցած է՝ մեր կուսակցութեան դիրքը անոր
հանդէպ ծշտելու համար, որոշեց շարունակել հարցի քննութիւնը, նամակներ գրելով
թէ Վրաստանի Կեռք. [ոնական] կ. [ոմիտէ]-ին և թէ ընկ. բժիշկ [Տեր-] Դաթեանին, որ
դիմում կատարելով այդ տեղի մեր կառավարութեան զինուորական ներկայացուցչին՝
հասկնան թէ ինչ հիմունքներով իբրև լրտես ձեռքակալել տուած է Սարգսեանը:

3. Միլոզոյեանի խնդրում վերջնական բանաձևով մը հրապարակ հանելէ առաջ,
Ատեանս լրջօրէն նկատի առաւ այդ հարցի վերաբերեալ մի ուրիշ հանգամանք ևս՝ այն,
որ Միլոզոյեան վերջին 4-5 տարիներու ընթացքին ոչ միայն հակակարգապահական և

հակակուսակցական ընթացքի մեջ է գտնուած, այլև որպէս քաղաքական հայ.կական գործիչ՝ իր վրայ հրաւիրած է լուրջ և հիմնատր կասկածներ հայ և օտար շրջանակներու: Նկատի ունենալով այդ բոլորը՝ Ատեանս որոշեց, բացի իր նախորդ ժողովի տուած որոշումներէն, աւելացնել իր հանդէպ բանաձևի վրայ և այն, թէ Միրզոյեան մեր շարքերէն մի անգամ ընդ միշտ հեռացուած է:

4. Որոշուեցաւ հրաւիրել Քրմոյեանը մեր յաջորդ նիստին՝ ցուցմունքներ ստանալու համար խնամատարութեան մինիստրութեան ներկայացուցած 90.000 ռուպլիի հաշիւներու մասին, որովհետև ընկեր Թորոսեան իր նամակով յայտնած էր մեզ, թէ Քրմոյեան քանի որ ընդամենը 50.000 ռուպլի ստացած է նախարարութիւնէն, ինչպէ՛ս եղած է, որ 90.000 ռուպլիի հաշիւ ներկայացուցած է:

Փոխ-նախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրություններ]

Լ.Ե. նիստ

14 դեկտ. [եմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թաղէոսեան և Մերուժան Օզանեան:

[Օրակարգ]

1. Քրմոյեանի բացատրութիւնները իր հաշիւներու մասին,
2. Պապայեանի բացատրութիւնները Կարօ Սասունիի դէմ յարուցած հարցի առթիւ:

Լուծում

1. Ընկ. Քրմոյեան հրաւիրուած լինելով Դատական Ատեանիս կողմէ՝ մանրամասն բացատրեց, թէ ինչքան դրամ ստացած է ինք խնամատարութեան մինիստրութիւնէն և Արամէն⁴⁰, և ինչ հաշիւներ է ներկայացուցած անոնց: Քրմոյեան յայտնեց, որ Արամէն ստացած է ինք 30.000 ռուպլի մի անգամ, 15.000 ռուպլի մի ուրիշ անգամ, իսկ Սաշա Տէր-Յովսէփեանէն 1.000 ռ., 2.800 ռ. և 3.000 ռ.: Այս գումարները կը վերաբերէին խնամատարութեան մինիստրութեան: Արամէն ստացած է դարձեալ Էջմիածնի որբատներու յատկացնելու համար 40.000 ռ., Շարաֆեանէն 1.000 ռ.՝ Դարաքիլիսայի մեջ գործող վարժուիի մը տալու համար: Մի ուրիշ ժամանակ Արամէն ստացած է դարձեալ 6.000 ռ. և ուրիշ անգամ մը՝ 4.000 ռ.: Ծախսուած բոլոր դրամներուն հաշիւները ներկայացուած են իր ժամանակին, իսկ աւելցած գումարները՝ ի հաշիւ մինիստրութեան, յանձնուած են պետական գանձարանին: Քրմոյեան խոստացաւ գրաւորապէս ևս ներկայացնել իր հաշիւները և այն փաստաթղթերը, որ կը վերաբերէին այդ հաշիւներուն:

Ի վերջոյ, Քրմոյեան աւելցուց, որ Սահակ Թորոսեանի այդ անիրաւ և անհիմն հրապարակութեան յայտարարութեան պատճառով իր կուսակցական փրէստիժը բոլորովին ընկած է, ատկէ զատ, արևմտահայ պարլամէնտական թեկնածուներու ցանկէն իր անունը հանել տուած է, չորս ամիս - օգոստոսէն նոյեմբեր, մնացած է անգործ, առաջարկուած է իրեն ներքին գործոց նախարարի օգնականը լինել, բայց ինք չէ համաձայնած, որովհետև որչափ ատէն իր անունը հրապարակապէս արատաւորուած էր՝ ինք չէր կրնար հասարակական պաշտօններ վարել: Նոյնիսկ Բիւրօի անդամ Ռուբէն ալ դէմ եղած է, որ ինք ունէ պաշտօնի մեջ մտնէ մինչև իր անուան շուրջ եղած ամբաստանութիւնը չմաքրէ:

2. Նոյեմբեր 24-ին պարլամէնտի դահլիճին մեջ, դադարի միջոցին, միջադէպ մը տեղի ունեցած է Պապայեանի և Կարօ Սասունիի միջև: Կարօ Սասունի ծանր ամբաստանութիւն ըրած է Պապայեանի հասցէին, որու պատճառով վերջինս գրաւորապէս յայտնած է Սասունիին, թէ ինք վիրաւորուած կը դիմէ միջնորդ ատեանի մը, այդ հարցը մանրամասնօրէն քննել տալու համար:

Խնդիրը Դատական Ատեանիս ներկայացուած լինելուն, մեր նիստին հրաւիրուած Պապայեան այս մասին ըրաւ հետևեալ ցուցմունքները.

40 Նկատի ունի Արամ Մանուկյանին:

ՎԵՐԵՎԵՐԸ

Ե (ԺԵ) քաղթ, թիվ 3 (43) հայիս-մեպրեմբեր, 2013

ՎԵՐ ԿԱՆՈՒՄԱՅԻՆԱԿԱՆ ԿԱՆՈՒՄ

«Թ. Ընդհ. [անուր] ժողովի կողմէ հաշուէքննիչ մարմնի անդամ ընտրուած ըլլալով, մեր հաշիւներուն մէջ տեսայ սխալ մը, որ շատ փափկութեամբ, առանց ունէ մէկին վիրատրելու ներկայացուցի Ընդհ. [անուր] ժողովին՝ իմ խղճի պարտաւորութիւնը կատարած ըլլալու համար:

Ամերիկայի մեր ընկերներէն, Փարիզի ընկերներուն միջոցաւ – մեզ դրկած էին 50.000 ֆրանք՝ յանձնարարելով, որ այդ գումարի 15.000-ը դրկուի Կովկաս՝ մեր վէթէրան ընկերներու ընտանիքներուն յատկացնելու, իսկ 35.000-ն ալ մնայ մեր մօտ՝ դարձեալ նոյն նպատակին համար: Յանձնարարուած էր նաև մեզ, որ միանուազ 2.000-ական ֆրանք տրուի Խաժակի, Վարդգէսի, Զարդարեանի ընտանիքներուն:

Պատասխանատու մարմինը օրուայ կուրսով պանքայէն ստացաւ օսմ. [անյան] թղթադրամ ոսկի: Կովկաս ուղարկուելիք 15.000 ֆրանքը բռնեց 1.923 ոսկի:

Մեր տրամադրութեան տակ դրուած դրամը մենք բաշխեցինք կարօտ ընկերներու ընտանիքներուն՝ բաւական բարեխղճօրէն, իսկ տիկիններ Զարդարեանին, Վարդգէսին և Թիրեաքեանին 1.923 ոսկիէն տուինք 250-ական ոսկի:

Երբ Սաֆրաստեան, Կարօ Սասունի, Ծամհուր⁴¹ և Ես Կովկաս պիտի գայինք իբրև պատգամատրներ, Պատասխանատու մարմինը իբրև ձամբու ծախք որոշեց 100-ական ոսկի տալ մեզ՝ վէթէրաններու ֆօնտին յատկացուած Կովկաս դրկուելիք դրամէն: Ես բողոքեցի այդ վարձատրութեան դէմ՝ յայտարարելով, որ պատասխանատու մարմինը իր տրամադրութեան տակ ունի առանձին գումար մը՝ 6.500 ոսկի, պէտք է ատկէ տայ ան: Այստեղ գալիք պատգամատրները էրբ և ինչքան պիտի ստանային պարլամէնտէն, որ իրենց առածը դարձնէին Բիւրօին: Ատկէ զատ, Բիւրօի տրամադրութեան տակ դրուած գումարը անմիջապէս պէտք էր իր նպատակին յատկացուէր:

Պատ. [սպանաատու] մարմինը սակայն իր կարգադրութիւնէն չշեղուեցաւ և այդ գումարէն տուաւ Ծամհուրին 160 ոսկի, Սաֆրաստեանին՝ 100 ոսկի, Կարօ Սասունիին՝ 100, Պապայեանին՝ 100, տիկին Պերձուհիին⁴² ի հաշիւ՝ 40 ոսկի, Արմէն Գարօի մօտ իբրև փոխ՝ 100 ոսկի, մի ուրիշ ընկերոջ – Պաղտասարեանին՝ 40 ոսկի, պայմանաւ, որ եթէ Կովկաս կը հասնեն՝ փոխարժեքը վճարեն Բիւրօին: Այդ գումարէն մնացորդը – 533 ոսկի, Պատ. [սպանաատու] մարմինը յանձնած է Կարօ Սասունիին, որ Կովկաս հասնելուն Բիւրօին յանձնէ:

Սասունին ձամբուս դրամի պէտք կ'ունենայ, իրեն յանձնուած գումարէն 100 ոսկի ալ կ'առնէ և կը ծախսէ, 100 ոսկի ալ Սաֆրաստեանին կուտայ, մնացեալ 333 ոսկին ալ բուպլիի վերածելով (մէկ ոսկին 106 բուպլիի հաշուով) կը յանձնէ Բիւրօին: Կարօ Սասունի յայտնեց ինձ, որ Պատ. [սպանաատու] մարմինը որոշած էր 100 ոսկի ևս տալ Սաֆրաստեանին, ես սակայն թղթերը փնտրեցի և չկրցի գտնել այդպիսի որոշում մը:

Այժմ կը հարցնեմ. Ա. Ինչո՞ւ Կարօն ձեռք տուած է այս անձեռնմխելի գումարին, Բ. Որո՞ւ հրահանգով ան այդ ոսկիները վերածեց բուպլիի, Պաթումի մէջ էին նաև Պօլսի ընկերներն ալ, ինչո՞ւ անոնց չյանձնեց:

Տօթթ. Տէր-Գալթեան՝ Բիւրօի գանձապահը, երբ ստացած է այդ դրամը՝ նկատելով, որ թերի է, զայն նոյնութեամբ պահած է: Կարօն երբ Երևան կուգայ՝ թրքական ոսկին արդէն բարձրացած էր 150-160 բուպլիի:

Բիւրօին երբ այս ամէնը մատուցի՝ ան գրեց Կարօին, որ իր ստացած ոսկիները նոյնութեամբ վերադարձնէ իրեն: Իննի խորհուրդը և Բիւրօն ևս միասին որոշած են, որ Պապայեան, Ծամհուր, Կարօ Սասունի, Սաֆրաստեան ևս իրենց ստացած ոսկիները վերադարձնեն՝ օրուայ կուրսով:

Այժմ ես կը գտնեմ, որ Պօլսոյ Պատասխանատու մարմինը իրեն յանձնուած դրամներուն հանդէպ լաւ վերաբերում ցոյց չէ տուած: Երկրորդ, ինքնագլուխ կերպով Կարօն իրաւունք չունէր դրամական բաշխումներ կատարելու, երրորդ, ան իրաւունք չունէր ոսկիները բուպլիի վերածելու և այս կերպով մեր որբերուն վնաս հասցնելու:

Միջադէպը, որ տեղի ունեցաւ, արդիւնք է անա այս իրողութեան: Նոյ. [Եմբերի] 24-ին, պարլամէնտի դահլիճին մէջ, Ռուբէն⁴³ և Կարօ բաւական վրդովուած խօսակցութիւն

41 Ծամհուր Տիգրան (1885-1921) – ուսուցիչ:

42 Բարսեղյան (Պարտիզյան) Պերձուհի Պերձի (8.07.1889, Ադրիանապոլիս – 18.05.1940, Փարիզ) – գրող, ՀՀ Բ Խորհրդարանի անդամ:

43 Նկատի ունի Ռուբենին (Տէր-Մինասյանին):

ունեցան: Ռուբէն բարկացած բաժնուէցաւ Կարօէն: Կարօն այնուհետև ինձ յայտնեց, որ այս բոլոր պրօվօկացիաները⁴⁴ դուն էս սարքած, թէ դուն բարոյական իրաւունք չունես հաշուական գործերու մէջ մասնակցութիւն ունենալու, թէ Մարգպետի 900 ոսկին էս կերած: Նա նոյնիսկ ինձ հայտնեց «շան ձագ» ըսելով, վրաս յարձակելու տրամադրութիւն ալ ցոյց կուտար, բայց ես ամէն կերպ աշխատեցայ ինքզինքս պահել՝ Կարօն յայտնելով միայն, թէ դուն զիս կը զրպարտես և ըսածներուդ համար պատասխանատու էս: Այժմ, ահաասիկ, այդ խնդիրն ալ ձեզ եմ ներկայացնում:

Ինչ կը վերաբերի Մարգպետի դրամներուն, որ իբրև թէ իւրացուցած ըլլամ՝ միանգամայն զրպարտութիւն է: Այդ խնդրի առթիւ ուրիշ ընկերոջ մը մասին կը խօսուի:

Մարգպետի հետ Նիսիսիին էի: Հանգուցեալ ընկերը մօտ 600 ոսկի ուներ գերմանական ընկերութեան մը մօտ: Կառավարութիւնը անոր ամբողջ դրամը գրաւեց, որովհետև մեռնողը ժառանգ չուներ: 200 ոսկին տուած մի քանի պահանջատէրերու, մնացեալ գումարն ալ եղծելով հնչուն 400 ոսկին իբրև թղթադրամ՝ տուած է թուրք որբանոցներուն:

Մարգպետի այս դրամներուն առթիւ գուր տեղը ամբաստանուած է ընկ. Արամ Զարրզը, որ հանգուցեալ ընկերոջ հետ փայ գործ մը ունեցած է: Երբ Մարգպետը մեռաւ, գործը ամբողջապէս անցաւ Զարրզին, ով սկիզբէն շատ վնասուցեալ գործէն: Հալէպի մէջ այդ առեւնները անպիտան հայ կին մը կար, նա սկսաւ ինձ և Զարրզին հեռուէն հեռու սպանալ, թէ եթէ չօգնենք՝ կը յայտնէ կառավարութեան մեր ինքնութեան մասին: Այդ կինն էր, որ Զարրզի մասին սկսաւ յայտարարել, թէ Մարգպետի դրամները իւրացուցած է»:

Ի վերջոյ, Պապայեան անելցուց, որ ինք Մարգպետի հանդէպ եղած է շատ քօրէքք, անոր մահուանէն վերջ՝ ինք նոյնիսկ բաւական ծախքերու ենթարկուած է: Իր այրի կինը ամուսնացնել տուած է: Այդ խնդիրներուն մասին կարող են վկայել պրոֆ. Խաչատրեան⁴⁵, Տիգրան Ծամհուր, Արմենակ Շալճեան, որոնք այդ օրերուն կը գտնուէին Միջագետք, և այժմ ալ՝ հոս կը գտնվեն:

Որոշուեցաւ յաջորդ նիստին հրաւիրել Կարօ Սասունին:

Փ.[ոխ] նախագահ՝ Լ. Թաղէոսեան
Անդամ՝ Մերուժան Օզանեան
[ստորագրություններ]

ԼԸ. նիստ

18 դեկտ. [եմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թաղէոսեան, Համ.[բարձում] Տէրտէրեան և Մերուժան Օզանեան: Օրակարգ

1. Յովհաննէս Մարգսեանի հարց,
2. Պապայեանի և Կարօ Սասունիի հարց:

Լուծում

1. Յովհ. Մարգսեանի հարցի առթիւ ընկեր Նորհատեան պատասխանելով մեր նամակին կը գրէր, թէ ամառը Վրաստանի Կետր.[ոնական] կօմիտէի և ընկ. Կորիւնի կողմէ Թիֆլիսէն եկած մի երիտասարդ իրեն ներկայացած է՝ ունենալով նամակներ անոնց կողմէ, ուր գրուած է, թէ նամակաբերը կուգայ շատ կարևոր գործով և կը խնդրուի աջակցել իրեն: Այդ երիտասարդը կը յայտնէ իրեն (Նորհատեանին), թէ իր հետ Կարս եկած է Վրաստանի մէջ լրտեսութեամբ զբաղուող Յովհաննէսեանց անուն

44 Մադրանքներ:

45 **Խաչատրոյան Աստվածատուր** (1861, գ. Ուչքիլիսա, Բագրևանդ – 1938, Երևան) – մանկավարժ, պատմաբան, հասարակական գործիչ: Մասնակցել է Փարիզի Ազգային համագումարին, ՀՅԴ 9-րդ Ընդհանուր ժողովին: Խորհրդային տարիներին շարունակել է զբաղվել Հայաստանի հնագույն շրջանի պատմության ուսումնասիրմամբ: 1938 թ. մարտի 18-ին ձերբակալվել է, դատապարտվել գնդակահարության: 2010 թ. հրատարակվել է դեռևս 1920 թ. գրված նրա «Արևելահայ և թուրք դիվանագիտական հարաբերությունները» աշխատությունը:

ՎԻԿԵՆԴՐԱԳՐԵՐ

Ե (ԺԵ) քարտ, թիվ 3 (43) հուլիս-սեպտեմբեր, 2013

ՎԻՄ համահայկական հանդես

երիտասարդ մը: Նորհատեան ասոր վրայ զայն բանտարկել կուտայ, բայց դրովիետու երկար ժամանակ ոչ մի փաստաթուղթ կը դրկուի անոր յանցաւորութիւնը ապացուցանող՝ Նորհատեան անցումէն Թիֆլիս կ'երթայ և ընկերներէն տեղեկութիւն կը պահանջէ բանտարկուածի մասին: Ընկերներ կը յայտնեն, թէ թէն փաստաթղթեր չունեն, բայց անկասկած են, որ նա այդ գործով կ'զբաղի, ատոր համար պէտք է արձակել զայն բանտէն, բայց հեռացնել Հ. [յայտատանի] Հանրապետութեան սահմաններէն, որ վնաս չկարենայ հասցնել: Նորհատեան այդպէս ալ կ'ընէ: Այնուհետև, նամակագիր ընկերը կ'ամուլեցնէր, որ Վրաստանի մարմնի ներկայացուցիչները և ընկ. Կորիւնը նոյնութեամբ հաստատած են իր այս ըսածները Ընդհ. [անուր] ժողովէն ընտրուած ժամանակաւոր Յանձնախումբին առջոյ:

Արոշուեցաւ սպասել ընկ. [Տեր-] Դաթեանի պատասխանին, որ պիտի տեսներ Յովհաննէսեանցի հետ գործ ունեցող մի շարք անձեր, որ հարցի շուրջ նոր ցուցմունքներ ստանալու համար, ինչպէս նաև Վրաստանի Կ. [ենտրոնական] կոմիտէի մեզ տալիք պատասխանին:

2. Պապայեանի՝ ընկ. Կարօ Սատուհիի դէմ յարուցած հարցի առթիւ հրաւիրուած էր վերջինս Դատական Ատեանի նիստին բացատրութիւններ մը տալու համար: Կարօ Սատուհի այդ հարցի առթիւ տուաւ հետևեալ ցուցմունքները.

«Պապայեան ինձ ալ այդ հարցի առթիւ նամակ գրած է և ակտի ընդարձակ, բայց ես իսկոյն զայն պատռած եմ՝ յարուցուած խնդրին կարևորութիւն չտալով:

Իմ անուան հետ կապուած է 533 օսմ. [անյան] թղթադրամ ոսկիի խնդիր մը: Պատասխանատու մարմինը այստեղ եկած պատգամաւորներուն տուած է ճանապարհածախք վէճերաններու ընտանիքներուն յատկացուած գումարէն՝ պայմանաւ, որ այստեղ հասնելուն Բիւրօին տան, կամ Բիւրօն ինքը այդ խնդիրը մի կերպ կարգաւորէ: Սաֆրաստեանին ես ինքնաբերաբար 100 ոսկի չեմ տուած: Պապայեան դիտարեալ կերպով կը ստէ: Ինքը Սաֆրաստեան իր գալէն մի քանի օր առաջ գրաւորապէս դիմած է Պ. [ատասխանատու] Մարմնին, և այս վերջինս Ամատուհիի և ուրիշ ընկերոջ մը ստորագրութիւններով հաւանած է 100 ոսկի և տալ անոր: Այդ հաշտով՝ մարմնի կողմէ ինձ յանձնուած գումարը կը լինի 733 ոսկի:

Այդ գումարէն ես վերցուցած եմ 100 ոսկի, որովիետու պէտք է նկատի ունենալ, որ Բիւրօն կողմէ Պօլիս դրկուած ազատ ընկեր մըն էի ես: Ընտանիքով գացեր էի հոն և ընտանիքով ալ կը վերադառնայի, շատ բնական է, որ ակտի ծախքեր պիտի ունենայի: Պօլիսը թողելէս առաջ Ամատուհիին յայտնեցի, որ պէտք է ես ակտի դրամ ստանամ իմ ճանապարհածախքի համար: Ամատուհին ինձ յայտնեց, որ առանց մարմնի առաջ բերելու այդ հարցը՝ դու կարող ես շատ դիւրութեամբ այդ խնդիրը կարգաւորել Բիւրօնի հետ՝ Երևան: Ես համաձայնեցի:

Եկայ Պաթում: Ինձ յայտնեցին, որ օսմ. [անյան] ոսկին ակտի արժէք ունի այնտեղ, քան Երևանի մէջ: Բոլոր ընկերներ իրենց քով ունեցած օսմ. [անյան] թղթադրամները վերածեցին թուլիի, ես ալ չվնասելու համար՝ իմ սեփական ոսկիները թուլիի վերածել տուի: Ուզելով կուսակցութեանս ալ վնաս չհասցնել՝ ինձ յանձնուած 333 ոսկին վերածեցի թուլիի, որ ըրաւ ընդամէնը 35.000 ռ.:

Երևան հասնելուն պէս՝ յայտնեցի բժիշկ Տեր-Դաթեանին, որ Բիւրօի օրակարգի վրայ դնեն նաև իմ զեկուցումը, ուր պիտի տամ նաև իմ հաշիւները: Ես տուի այնտեղ իմ հաշիւները. յանձնեցի նաև իմ քով եղած 35.500 թուլիի և ստացայ ստացական բժիշկէն: Բիւրօն խնդրեցի, որ մի կարգադրութիւն ընէ, որպէսզի շուտով ճանապարհածախքի համար ստացածներս ալ վերադարձնեմ իրեն: Բիւրօն յայտնեց, թէ կ'աջակցէ ինձ, որ իմ ճանապարհածախքը ստանալով պարլամէնտէն՝ դարձնեմ իրեն:

Այսպէս, իր օրէն ես իմ բոլոր հաշիւները ներկայացուցած եմ Բիւրօին, բայց ժամանակ մը վերջ, երբ Պապայեան կ'իմանայ, որ ոսկին բարձրացեր է, Տեր-Դաթեանի և ուրիշներու հետ խօսելէ յետոյ՝ այդ խնդիրը կը ներկայացնէ Ընդհ. [անուր] ժողովին: Բիւրօն ալ, ի վերջոյ, իր հաշուապահ Պապայեանի թելադրութեան վրայ, ինձ նամակ կը գրէ՝ յայտնելով, որ բժիշկ Տեր-Դաթեանին յանձնուած թուլիիները ստանամ և անոր փոխարեն՝ ինձ տրուած ոսկիները դարձնեմ: Չափազանց զայրացած կը պատասխանեմ Բիւրօի նամակին, թէ ես նախապէս ձեզ ներկայացուցած եմ իմ հաշիւները, դուք լսած եք զանոնք, ալ ինչո՞ւ նորէն այսպիսի հարց կը յարուցանեք: Ռուբէնը, օրեր վերջ, ինձ

յայտնեց, որ դուք մեզ տուած էիք ձեր հաշիւները, բայց ինչպէս եղաւ, մեր գլուխները խառը լինելուն՝ շատ ուշադրութիւն չդարձուցինք:

Պապայեանին հետ կրկին խօսակցութիւն ունեցայ իրեն, թէ պրօվօկատօր մըն է ինք, քանի որ գիտնալով հանդերձ, որ ես եմ հաշիւները ներկայացուցած, դարձեալ ան կ'աշխատի մտքեր պղտորել, ըսի նաև իրեն, որ ինք դրամական հաշիւներու խառնուելու իրաւունք չունի, քանի որ շատեր իր մասին կը խօսեն, թէ Մարգալետի 800 ոսկին իւրացուցած է:

Ես այդ չպիտի ըսեի, եթէ բարկացած չլինեի, բայց ես ինքս եթէ ուրիշներու այդ ըսի-ըսաները, քուլիսային խօսքերը հիմնատր նկատեի՝ իբրև խնդիր Դատական Ատեանին կը ներկայացնեի:

Դրամի փոփոխութեան խնդիրը վերջացած է 9-ի յանձնաժողովի և Բիւրօի որոշմամբ: Բիւրօն որոշած է նաև, որ պատգամատրներ իրենց ստացած ճանապարհաձախքը վճարեն իրեն ոսկիով կամ ոսկիի օրուայ կուրսով՝ րուպլիով: Ինչ կը վերաբերի Մարգալետի դրամներու մասին, որպէս թէ գողացուած է Պապայեանի կողմէ, ես իմ լսածը ձեզ յայտնեցի, եթէ դուք կ'ուզեք անելի մանրամասն քննութիւն կատարել, կարող եք դիմել Պօլիս՝ Պատասխանատու մարմնին և Կետր.[ոնական] կօմիտէի ընկերներուն, հասկնալու համար, թէ իրօք այդպիսի գրպարտագիր կը դրկէին, թէ ոչ»:

Դատական Մարմին
Փ.[ոլ]ս նախագահ՝ Լ. Թադէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրտէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրութիւններ]

Լ.Է. նիստ

20 դեկտ.[եմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թադէոսեան, Համ.[բարձում] Տէրտէրեան և Մերուժան Օզանեան: Օրակարգ

1. Յովսէփ Միրզոյեանցի մասին հանուած վերջնական բանաձևը,
2. Պապայեան-Կարօ Սասունի միջև ծագած հարց,
3. Ալթունեանի առթիւ Եր. Յարութիւնեանի ցուցմունքներ,
4. Յովի. Սարգսեանի հարց,
5. Արարատ Տէր-Գրիգորեանի հարցի առթիւ:

Լուծում

1. Յովսէփ Միրզոյեանի հարցի մասին Դատական Ատեանս իր քննութիւնները սպառած լինելով, միաձայնութեամբ տուաւ հետևեալ դատավճիռը.

Դատավճիռ Յովսէփ Միրզոյեանցի մասին

1919 թ. դեկտ.[եմբերի] 11-ին, Երևան, Հ.Յ.Դաշնակցութեան IX Ընդհ.[անուր] ժողովի լիազօրութեամբ, կուսակցական Դատական Ատեանս՝ մասնակցութեամբ նախագահ Լևոն Թադէոսեանի, անդամներ Համբարձում Տէրտէրեանի և Մերուժան Օզանեանի, լսելով Յովսէփ Միրզոյեանի ընդարձակ բողոքագիր բացատրագիրը Թեհրանի Կետրոնական կօմիտէի դէմ, որ մերժած է իր այս տարուայ ապրիլ 18-ին Հ.Յ.Դաշնակցութեան շարքերու մէջ մտնելու համար ըրած դիմումը և Թեհրանի Կետր.[ոնական] կօմիտէի այս առթիւ տուած ընդարձակ գրատր բացատրութիւնները և մի շարք կուսակցական գործիչ ընկերներու Միրզոյեանի մասին տուած ցուցմունքները, ներկայացուած փաստաթղթերի հիման վրայ, մանրամասն քննութիւն կատարելով՝ եկաւ հետևեալ եզրակացութեան.

Ա. Նկատելով, որ Միրզոյեան իր մէկ տարուայ կախակայան շրջանը լրացնելէ յետոյ, հակառակ Կետր.[ոնական] կօմիտէի կողմէ իրեն եղած հրաւերին կը մերժէ մտնել կուսակցութեան շարքերը, որով ուրեմն՝ համարած է ինքզինքը հրաժարուած մեր կազմակերպութիւնէն,

Բ. Նկատելով, որ 1914 թուէն մինչև այս տարուայ ապրիլ ամիսը, Միրզոյեան կը գործէ կազմակերպութիւնէն բոլորովին անկախ՝ իրողութիւն մը, որ ինքն ալ կը հաստատէ իր ընդարձակ բացատրագրի երես 12-ի մէջ՝ երրորդ մէջլիսի ընտրութեանց համար անկախաբար իր թեկնածութիւնը դնելու առթիւ գրած տողերով,

ՎԳՅԵՆԵՐԿՐԵՐ

Ե (ԺԵ) քարի, թիվ 3 (43) հայիս-մեպրեմբեր, 2013

ՎԻՄ համահայկական հանդես

գ. Նկատելով, որ Թեհրանի կոմիտէն ինքը ևս սխալած է՝ Միրզոյեանի 1914-էն կազմակերպութեան հրաւերին չպատասխանելէ յետոյ զայն լռելեայն դաշնակցական ընկեր համարելով, և 1919 ապրիլին տեղական կոմիտէին գրած իր մէկ նամակով՝ Միրզոյեանի անցեալ գործունէութեան առթիւ անոր կախակայանան շրջանը երկարացուցած յայտարարելով, և

Դ. Նկատելով վերջապէս, որ Յովսէփի Միրզոյեան անցեալ 4-5 տարիներու ընթացքին ունեցած է քաղաքական այդպիսի գործելակերպ մը, որ ամենալուրջ կասկածներ ներշնչած է հայ և օտար շրջանակներու, ինչպէս նաև կառավարական մարմիններու,

Դատական Ատեանս վճռեց

Յովսէփ Միրզոյեանը համարել Դաշնակցութեան շարքերէն դուրս՝ 1914 թուի յուլիս ամսէն սկսեալ:

Որոշուեցաւ.՝ Սոյն դատավճիռը ուղարկել Էրզրի ու արտասահմանի մեր բոլոր մարմիններուն, որ իրենց ընկերներուն և ստորադաս մարմիններուն իմացնեն, ինչպէս նաև մեր կուսակցական օրգաններուն՝ ի հրատարակութիւն:

2. Պապայեանի՝ Կարօ Սասունիի դէմ յարուցած հարցի առթիւ – հրաւիրուած էր Բիւրօի անդամ ընկ. Ս. Վրացեանը, որ իրեն տրուած մի քանի հարցումներուն ի պատասխան, տուաւ հետևեալ ցուցումները.

«Պօլսոյ Պատասխանատու մարմինը վէթերաններու ընտանիքներուն յատկացուցած գումար մը օսմանեան թղթադրամ ոսկիով, Կարօ Սասունիի միջոցաւ մեզ կը փոխադրէ: Կարօն այդ դրամէն մեզ յանձնեց 35.500 ռուպլի, որովհետև իրեն յանձնուած ոսկիները՝ Պաթոնս ընտանիքի վերածեր է, երբ կը լսե, որ ոսկին այնտեղ աւելի արժէք ունի, քան Երևանի մէջ: Մենք չուզեցանք այդ դրամը սկիզբէն ընդունել. ստացանք Կարօնս ոսկի, բայց վերջը եղածը Սասունիի միամտութեան վերագրելով՝ այդ խնդիրը փակուած համարեցինք՝ իննի յանձնաժողովի և Բիւրօի համաձայնութեամբ: Բիւրօն, սակայն, որոշեց, որ պատգամաւոր ընկերները՝ Կարօ Սասունի, Սաֆրաստեան, Պապայեան, Ծամհուր, իրենց ստացած ճանապարհածախքերը մեզ վերադարձնելին կամ ոսկիով կամ ոսկիի օրուայ կուրսով՝ ընտանիքով: Բիւրօն միաժամանակ գրած է Պօլսոյ Պատասխանատու մարմինն նամակ մը՝ յայտնելով անոր, թէ իրաւունք չունի վէթերաններու ընտանիքներուն յատկացուած գումարէն ընկերներու ճանապարհածախք տալու»:

Դատական Ատեանս նկատելով, որ անհրաժեշտ է տակաւին այս մասին մանրամասն ծանօթութիւններ ստանալ, որոշեց գրել Բիւրօին՝ խնդրելով, որ այս հաշուական գործի վերաբերեալ իր և իննի յանձնաժողովին տուած որոշումներն ու կազմած արձանագրութիւնները մեր տրամադրութեան տակ դնել:

3. Գէորգ Ալթունեանի հարց: Եկատերիստոյարի⁴⁶ մէջ գործող ընկերներէն Երուանդ Յարութիւնեան տեղս եկած լինելով՝ հրաւիրուեցաւ Դատական Ատեանի նիստին, Ալթունեանի այնտեղ ունեցած կեանքի մասին տեղեկութիւններ ստանալու համար: Երուանդ Յարութիւնեան հետևեալը յայտնեց.

«Գէորգ Ալթունեան այժմ կը վարէ տեսչութիւնը Եկատերիստոյարի գիմնազիային: Գարնան, որովհետև դեռ դպրոցը բացուած չէր, ան զբաղեցաւ կուսակցական գործով, պտտեցաւ շրջանները, սարքեց հրապարակային ժողովներ, և երբ դպրոցը բացուեցաւ՝ անցաւ իր գործին: Ընկերներ զայն ընտրած են կոմիտէի անդամ: Պատահած է իրեն դժբախտութիւն մը – թրամուէլէն⁴⁷ վար ընկած լինելով՝ ոտքին կէտը ջախջախուած է: Երկար ժամանակ մնաց հիւանդանոց: Իր մասին կուսակցութիւնը այստեղ տուեր է որոշում, բայց մենք ասկէ բոլորովին տեղեկութիւն չէինք ունեցած: Իմ կարծիքս այն է, որ եթէ դուք ալ նման որոշում մը տաք՝ մեզ դրած պիտի ըլլաք ժողովուրդին առաջ բոլորովին նեղ դրութեան մէջ: Ասկէ գառ, նման վճիռի ենթարկուած մէկը չի կրնար ունէ վարկ ունենալ ոչ ժողովուրդի և ոչ իր աշակերտներու առաջ»:

4. Յովհ. Սարգսեանի հարցի առթիւ որոշուեցաւ դարձեալ գրել բժիշկ Տէր-Դաւթեանին, որ այդ հարցը վերջացնելու համար շուտով կատարէ իր քննութիւնները, միաժամանակ պարտականութիւն դրուեցաւ իր վրայ, որ Վրաստանի Կետր. [նամական]

46 Այժմ՝ Կրասնոդար:

47 Տրամվայ:

կօմիտեի անդամները առանձին-առանձին քննել և անոնց ցուցմունքները, իրենց ստորագրությամբ հաստատած՝ գրատրապէս մեզ դրկեն:

5.Արարատ Տէր-Գրիգորեանի հարց: Որոշուեցաւ անգամ մը ևս յիշեցնել բժիշկ Տէր-Դաւթեանին, որ չնռռանայ այժմ Թիֆլիս ապրող բանուոր Սէրգօս տեսնել և Արարատ Տէր-Գրիգորեանի հարցի շուրջ անհրաժեշտ քննութիւնը կատարել և արդիւնքը անմիջապէս մեզ հաղորդել: Որոշուեցաւ այս առթիւ նորէն նամակ գրել Ալէքսադրասայօլի Կ.Ենտրոնսկան) կօմիտէին՝ ստիպողաբար պահանջելով իրմէ այն թղթերը, ստացագիր ևլն., որոնք Տէր-Գրիգորեանի կողմէ իրեն յանձնուած են:

ՎԼԿԵՐԱԳՐԵՐ

Դատական Ատեանի
Փ.[ոխ] նախագահ՝ Լ. Թադէոսեան
Անդամներ՝ Հ. Տէրսէրեան, Մերուժան Օզանեան
[ստորագրություններ]

ԼԸ. նիստ

21 դեկտ. [եմբերի] 1919

Ներկայ էին՝ Լևոն Թադէոսեան և Մ. Օզանեան:

Օրակարգ

1. Անցեալ նիստի արձանագրութեան և նամակներու ընթերցում:

Լուծում

«Բանակի օր» լինելու և զօրահանդէս կայանալու պատճառով, որուն պարտաւորուած էին ներկայ լինել պարլամէնտի անդամներ, զբաղուեցանք միմիայն անցեալ նիստի արձանագրութեան և ուղարկուելիք մի շարք նամակներու ընթերցում ընելով:

[փոխ նախագահ]՝ Լ. Թադէոսեան
[անդամ]՝ Մ. Օզանեան
[ստորագրություններ]

ԴԱՏԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ⁴⁸

NN	Անվանում	Էջ*
1	Արարատ Տէր-Գրիգորեանի հարց	2, 14, 142
2	Արիս Ղէնէվիզեանի յարուցած հարցը վէթերաններու ընտանիքներուն բաշխուած դրամներու առթիւ	20, 35
3	Վ. Խորէնիի Ստեփան Տէր-Աւետիքեանի շուրջ յարուցած հարցը	22, 41, 75, 78, 106, 108
4	Քրմոյեանի ամբաստանութիւնը Սաքսապետեանի դէմ	23, 55
5	Ամբաստանութիւն Բզնունիի դէմ Վրաստանի Ազգ.[ային] խորհրդի դաշ.[նակցական] ֆրակցիայի կողմէ	24, 41
6	Յ. Միրզոյեանի հարց	26, 48, 58, 84, 110
7	Յ. Ճերմակի հարց	42, 52, 64
8	Բողոք Սահակ Թորոսեանի դէմ Քրմոյեանից	45, 79, 104, 112
9	Գէորգ Ալթունեանի հարց	70, 76, 80, 90, 139
10	Յով. Սարգսեանի հարց. ամբաստանուած իբրև լրտէս	72, 91, 102, 109, 124, 141

48 Ցանկը ձեռագիր է, գրված-կազմված է ամենայն հավանականությամբ Մ. Օզանյանի կողմից:
* Էջերի համարակարգումը տրվում է ըստ բնագրի էջ/երեսի:

Ե (ԺԵ) քառի, թիվ 3 (43) հուլիս-սեպտեմբեր, 2013
ՎԼԿԵՐԱԳՐԵՐ համահայկական հանդես

11	Ընդհ.[անուր] ամբաստանագիր մը Արևլ.[յան] Բիրօէն	73
12	Սմբատի ամբաստանութիւնը Կարօ Սասունիի դէմ	99
13	Կ. Սասունիի ամբաստանութիւնը Սմբատի դէմ	100
14	Սմբատի ընդհ.[անուր] ամբաստանագիրը կուսակցական մի շարք գործիչներու մասին	100
15	Պապայեանի բողոքը Կարօ Սասունիի դէմ	114, 127, 137

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 1, գ. 149, թթ. 1-74⁴⁹: Բնագիր: Ձեռագիր:

⁴⁹ Փաստաթղթի բնագիր գործը բաղկացած է 143 էջ (երես)–ից, ցանկը՝ 1 թերթ (2 էջ/երես): 1920–ական թվականների սկզբին գործը Հայաստանի կոմկուսի կենտրոնի կուսակցական արխիվում գրանցված է եղել որպես ֆոնդ 47, պապկա (ցուցակ) 4, գ. 1: